

Werk

Titel: Rodolf Lanz

Ort: Erlangen

Jahr: 1916

PURL: https://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?345572629_0035|log47

Kontakt/Contact

[Digizeitschriften e.V.](#)
SUB Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen

✉ info@digizeitschriften.de

XX

Da veir bung cor e nigna fozadat
 Celesta paia dad en tschiel el veva
 Randont las larmas, — blotta facultad,
 Vev'el an tschiel 'n amei, — tutt chegl tg'el leva

XXI

Digl bung e mal na giuditgescha ple
 La schort ò fegn cun igl sies curs de tgatscha
 La freida mort el oss ò plazzo ve
 Ad en sies Dia ad en sies bab an bratscha.

10. Igl cumondamaints.

I

Fiss Adam betg sto schi angurd
 E snizo igl pumer scumando,
 Schi fissans ans dei igl anc oss
 Innocenta bargeda sen tera.

II

Sgnaf Adam è sto surmano
 Dad Eva cun malign discours,
 Ma fiss el sto pi constant,
 Schi vess el obadi'agl cumond.

III

Ò Adam comess en delict
 Tras si'interrota gigigna
 Da tanta peis'e vigour
 Per tutt la schlattagna humana

IV

Schi asens ischans u nars
 Da betg ferm creir agls cumonds,
 Partge digl ampren agl davos
 N'observainsa franc betg egn ple.

V

Dubiteschas te fors chel problem,
 Schi ve'agl paeis chi d'Italgia
 Comprendas igl tschever betg tutt,
 A mesa curesma na creist ple navot.

RODOLF LANZ.
Il Biviano

Poesias diversas sur fatgs leggendiarics ed istorics scritgas
 an dialett romantsch da Baiva. Cuera. Stamparia da Chr.
 Senti 1887.

Al spusalizi da taimp vigl.

I.

Als spusalizis d'oz-an-di
 Gron pärt tot quiet i vonnan vi,
 Civil enn'òssa als matrimonis,
 E per spusér vot testimonis

Ci firman al cuntratt da spus,
 Bitg plö quist act è religius.
 Prosaik an tot è nia quist act:
 Nì spus, nì èters perdan tact.

Da vigl invece schi ögn spuséva
 L'antièra val as rallegréva,
 Da tot las bandas gliêd a tozzas
 I cumparivan a las nozzas,
 E vigls e giuvans piévan pärt,
 E's trattignivan fegn vi tärd.
 A nozzas giévan er las tattas,
 E spess ballévan giüst scu mattas
 Cun cuics e gests an allegreia,
 Manchéva bitg galantereia.
 [p. 29] Da vigl as geva all'ingronda,
 Nu's dgeva mai: Ossa dà avonda.
 Cun sugn e ball e mantinédas,
 Cun blér fracasch, cun schlupatédas,
 Cun madalénas plaignas saimper
 Is rallegrévan cor e vainter.

* *

Al dì ci niva clamè gió
 Pistola e pulvra stuéva no,
 Parcè'l simbol da spus e dama
 Stuéva ésser fütg e flama.
 Scu'na reliqua da famiglia
 Mintg'ögn cun'na pistola viglia
 Largévan cúelps „a bruciapelo“
 Prest ora dretg, prest vers „il cielo“.
 Per tal mutiv spess suzadéva
 Ci la pistola an tocchs la geva,
 Allura guai a deta e maus,
 Parfegn la mort causéva a tants.

* *

Da vigl in no era l'üsanza
 Da püblicér gió da la canzla
 Al nom dal spus e da la spusa
 Ci's cunsacrévan a la musa;
 [p. 30] Santivan tots attentamaint:
 „Diesch dis per fer impedimaint.“
 Schi vess la spusa fatg l'amur
 Fors'er cun qualci sunadur,
 Pudéva quist's fer anavant
 Ed impedìr per óssa intant

Fegn a raschugn ricugnuscida
 A ci la spusa appartigniva.

* *

Schi baign quel dì cun nov' vastia,
 La spusa steva a cesa sia,
 Nì an baselgia quel dì lò
 La spusa nu's lascéva no;
 „C' importa ir aint“, dgeva la spusa
 „Praghér nu sa, som tot cunfusa.“
 Fors'er per as fer vair modesta,
 Vess gia trupetg d'alzér la testa;
 Però'l mutiv al pü fundè
 As cunzantréva söl caffè,
 Pel preparér pü bugn pusibel,
 Pes rénder stessa ün po plausibel;
 Parcè ciünéda la funziugn
 Giüst scu'na fila an prucessiugn
 An cesa da la spusa an festa
 Is radunévan a la lesta:

[p. 31] Davand las giuvnas tottas
 quantas,

Las donnas zîva giüst scu santas
 A giavüschér bugna ventüra
 A spus e spusa, mamma e süra.
 La spusa poi deva in cumpensa
 Ün bugn caffè sön lunga mensa.
 Da-d-áint las tazzas scalingévan,
 Da-d-ór als giuvens schlupatévan;
 Manchéva bitg da-d-áint humór
 Nì pulvra e giüvals or da-d-ór.

* *

Ma pulvra e giüvals fonn'arsüra,
 Schi da calmér nu's ho bitg ciüra;
 Per tal mutiv cun ün „avant“
 Al spus claméva tutti quanti
 An béver ögna aint al si schlèr
 Per'vair la bott dögna daspèr.
 Mintg'ögn la madalena plaigna
 Schvüdéva sainza trer no zaigna;

Al spus allura ün lung evviva
 Alzévan fegn ci túerna niva
 La madalena plaigna d' vegn
 Per fer al túern fegn a la fegn.
 Poi intunévan tots in coro
 La „mulinèra“ con amore.
 [p. 32] Als maridès santind al cant
 Er els, per bacco, anavant,
 Ma mema pitgen era al schlèr,
 Stuévan ster or al sulèr,
 E 'n contrabass alzévan cò,
 La cesa geva vi e no.
 Al spus darviva poi la porta
 E bagnvagniva quista scorta;
 E 'n maridè da tot rispett
 Vulvéva al spus al seguent plet:

„Tir nus gugend it laign ricéver,
 „Ma prüm da tot lainza fer céver,
 „Parcé la pesch e la furtögna
 „Dipenda dal di d'oz adögna:
 „Pü grond ci oz è l'allegreia
 „Pü bël sarò voss' armonèia.

El spus: „Da quel ci 's poss
 ufrir

„Cun grou plaschair is vüigl
 servir;

„Da pruvadla vigl Vuclegna
 „N' antier bucign, qualitè feгна,
 „Salam e pagn e mgnachetta
 „A voss giavüsch la mi glietetta.

* * *

I niva mess giò maisa allura
 Per tots ansémmel sö da sura;
 [f. 33] Antúern autúern piévan platz
 Als vigls, als hommans, zîva als
 mats.

An mézz la maisa la galaida
 Quatéda vi cun ponn da saida,
 Da sö, da giò scu tantas poppas
 Las madalenas e las coppas.

Da tant an tant ün bël brochett
 Cun caschtügl véder, cigrunett,
 Schambugns, salams e chérna setga
 Da cò, da lò, mess sainza letga.
 Uschi la maisa als invidéva;
 Pansè schi l'apetit manchéva.
 E baign mangè e baign bavla
 An quel di lo è saimper nia;
 Magn magn ci 'l vegn la glianga
 schléa

Tot als pansiers is fonnan véa,
 Scu per incant la bocca as déva
 E or n' an vegn sainza resérva;
 Uschi 's quintévan dretg o tort
 Lur avventúras da mintga schiort,
 E tant avant is inultrévan
 Ci fegn vi tärd i nu calévan;
 A saira stgüra nò bël tais,
 Plagn plagn 's alzévan tots an pais,
 E cun al spus an cumpagnéa
 'S mittévan tir la spusa an véa.
 [p. 34] Rivès a lò fagévan tots
 A la spusigna blérs bèls vots;
 Bavévan poi ün bugn caffè
 Ci 'ls risturéva, sché la fé.

* * *

Oss' era al vainter bitg schi méger
 E 'l spiert dispost a ster alléger;
 Ed an quist stedi interesant
 Anc' ün nov act niva avant,
 La scéna niva or da-d-or
 Andú ci tots furmond ün chor
 Uffrivan cants pell' occaschiugn
 A spusa e spus sot al balcugn.
 Numnévan quist las mantinédas
 Da vigls e giuvens schi apprezzédas;
 Ün curt esaimpel d' ün tel cant
 Vüigl cò as méttèr anavant:
 „O frischign Marianna bella
 „Spunta óssa la ti stella,

„Oz per tö è prümavaira
 „Er schi bóffa quista saira.
 * * *
 „Fól plaschair dêrv' al balcugn
 „Anciodè tant taimp dal glatg,
 [p. 35] „It scaldaign cun gigia e
 sugn,
 „It scaldainza söl nos bratg.
 * * *
 „Lascha vair tia bella faccia
 „Guärda giò cun tügl cuntaint,
 „Nus turnainza da la caccia
 „Cun ün giuvan cunuschaint.
 * * *
 „E saviond ci tö ist tristetta,
 „Ci tö lesti óssa ün marus
 „La raschugn è clär' e netta,
 „It al daign a tö per spus.
 * * *
 „O frischign Marianna bella
 „Spunta óssa la ti stella,
 „Oz per tö è prümavaira
 „Er schi bóffa quista saira.
 * * *
 Ciünè cantér era l'üsanza,
 Ci dúes dadéls cun tot crianza
 Dals spus duvevan ritornér
 Per mantinédas dumandér.
 [p. 36] Sagond al liberal ól straintsch,
 Ci deva diesch, ci vaing araintsch;
 Cun quels mittevan sö un bal
 Per cuntinuér al carnaval.
 An cas ci niva datg nagot
 — 'Gattamusich dapartot —
 Zampugns, padealas, mintga schlámper
 Sunéva giò scu 'n figl dal diámper.
 Schi poi ün veaf fagéva al sai,
 Allora ün dretg pü grond ci mai

La giuventüra 'veva cò
 'Na barigl vegn da 's fer der nò.
 Serviva päch as ustinér!
 Ün butg or d' stalla, el cunsigné
 Al prüm ustier pel vegn an cambi
 Era ün spasset fatg an ün lampi.
 * * *
 Al bal söl dì da clamér giò
 Per bugns mutivs nu 'veva sciò
 Nì cumplimaints, nì luxo britg,
 Nì etichetta nianch' ün zitg;
 As riservéva l'eleganza
 Éls cumplimaints per quella danza
 Tignida al dì dal spusalizi
 Cun gronda pompa ed artifizzi.
 [p. 37] Quist bal invece 'veva l'aria
 D'ün importanza secundaria,
 Al cé avónda as demuséva
 Dal blér fracasch ci cò 's fagéva;
 Sciò 's dei ci quels ci sbrügian blér
 En téstas düras scu nüschèr,
 Invece eran cò als scòrts
 Als brävs pü gronds sön tel rapòrt,
 E simplamaint per la raschugn
 Ci 'vévan libertet d'aziugn;
 Nagügn fagéva èter cas
 E tots gugend ün pó d'fracasch
 Uschi 's seguivan mantinédas
 Sön sails e giüvals, schlupatédas;
 Al bal spess era interott,
 Ma schi 's baléva geva flott.
 * * *
 A méza nòtg, scu bitg l'eguala
 Aveva lütg la prinzipala
 Mantinéda an chòr complet
 Da tot l'antiera societet.
 Davand la cesa illüminéda
 D'la spusa as deva mantinéda,
 E giütens e giuvnas tots da cor,
 Cò inalzévan cant. sonor;

[p. 38] Cantévan d'amur,
 Da felizitet,
 Da latgmilg, da flur
 Cun dutscha mitet;
 D'la bella giuvnetta
 Ci amur ho dunè,
 Da bitg vana cretta,
 D'amur curunè;
 Da pesch, da furtögna,
 Da vita beéda,
 D'unfants aint la ciögna
 'N antèra brighéda;
 Cantévan insomma
 Sür tot l'andamaint
 D'ün tel matrimoni
 Ci 's catta cuntaint.
 Quist cant aveva unür spezial,
 Per tal mutiv soma a quel tal
 Ci datg aveva per la danza

Bundantamaint plö ci l'üsanza
 Sparér pudéva son quist cant,
 E ci plaschair per 'vair quel tant!
 A ringraziér la cumpagnéa
 Als spuss i nivan giò la véa,
 E' n bravo spus, evviva spusa
 Als ricevéva a la rinfusa.
 [p. 39] Schi blér unür, el cor an festa
 Fagéva alzér ün zitg la cresta;
 Bitg sainz' ün zitgign d'ambziugn
 (Ma grazia dschevla cun cor bugn)
 La spusa cun l'invit grazius
 Da fer ampringias al si spus,
 Manéva al chor aint da bas aint,
 Ci sainza èters cumplimaints
 As fagév aint cun nusch e petta,
 Cun févas, rhum ed anisetta,
 Per poi turnér söl bal laschè
 A fer saigliugns fegn di inultrè.

II.

Sön nozzas, — di da ragordanza
 Als vigls mittévan importanza;
 Antréva an els la serietet
 Da-d-or, da-d-aint, an fatg e plet.
 E ci vulais . . . ün di da nozzas
 Per vaira è bitg ün di da tozzas;
 'Lè quist ün di tant suspirè,
 Ci 'l less . . . ci less mai 'vair spusè.
 Crudéva nozzas söl mardì,
 Ün di festiv scu mai uschi'.
 [p. 40] Rivéva giò la saira avant
 Als sunadurs cun gigia e cant;
 Giò quella saira as cumanzéva
 Al bal da nozzas ci dūrèva
 Incirca úras quarantôtg
 E nôtg e di, e di e nôtg
 In corpore a saira stgüra
 Cantéva tot la giuvantüra
 Avant l'üsich d'essa da la spusa

L' „Addio“ alla viglia musa:
 „Addia, Addia la mi cera mama
 „A nova vita al mi spus am clama;
 „Vo 'n nom da Dia la mi cera figlia,
 „Ragórdat spess da la ti pora viglia;
 „'Na cera mama avair d'abandunér
 „E cun 'na süra avair da ir a stér.
 * * *
 „Addia, Addia dilettischim bap
 „Oh quant ci 'm dola avair da far
 quist zap;
 „Vo 'n nom da Dia la mi cera figlia
 „Davainta bräva per la ti famiglia;
 „Ün bap amé avair d'abandunér
 „E cun ün sür avair da ir a ster.
 * * *
 [p. 41] „Addia, Addia la mi cera sora
 „Al ster ansemmel óssa è tgünè ora;

„Vo 'n nom da Dia cera sora stéda
 „Vo cul ti spus a fer la maridéda;
 „'Na cera sora avair d'abandunér
 „E cun chünédas 'vair da ir a ster.

* * *

„Addia, Addia tots als mis bugns
 frérs

„D'óssa anavant pansiers varò pü
 blérs;

„Vo 'n nom da Dia cera sora spusa,
 „Dapórtat baign e saíast premurúsa;
 „Als mis bugns frérs avair d'abandunér
 „E cun chünès avair da ir a ster.

* * *

„Addia, Addia cera giuventüra

„A me al spus e vus ci Dia as tgüra;

„Vo 'n nom da Dia cul ti spus ci 't
 magna

„Cun el post cuntamplér la gliögna
 plagna.

„Anca quist on cun giuvens e matans,
 „Nètr ón ci so cun ciognas
 ed unfants.

* * *

Cò l'üsich da cesa per da-d-aint
 Suléva as dérver quist mumaint,
 [p. 42] E aint la cúert illüminéda
 Cun glüschs a blérs liméls vüidéda,
 An cunvenévla luntanza
 Ci dascha e vot bugna crianza,
 As praschantéva spus e spusa
 A quista cumpagnéa armuniúsa.
 Da no la spusa — al spus da vi
 E l'ögn all'èter vis-a-vis;
 An magn la spusa la tigniva
 'Na zagna ci 'l si spus ampliva
 Da vegn dal miglier da Vuclegna
 Ci 'l schlèr racét 'veva an cunsegna.
 Passéva allura ad ögn ad ögn
 Als cantarigus in aint mintgögn,

Mintg ögn svüdéva an unúr
 Dals spuss la zagna cun vigur,
 E sö ed aint an stüva as géva
 Uschi plagn-plagn mintg ögn rivéva.
 E có ci vévan cò dal bugn?
 An mézz la maisa ün detg scham-
 bugn!

Liè cun blérs bündêls da saida
 E baign daspèras la galaida.
 Schambugn, galaida invulvéa
 'Na fitg profunda e giüsta idéa:
 Schambugn significhéva spus
 Ci dat sia forza alla spusa;
 [p. 43] Galaida indicéva spusa
 Ci fo suvent nir narr al spus.
 Schambugn, galaida — spus e spusa
 Analogia spiritusa!

Simból pü bél dal matrimoni
 Nu 's catta bitg, schi baign dastroni. —
 L'autier schambugn niva mangè,
 Da la galaida al vegn svüde;
 As ritigniva per schlèt segn
 Schi fües vanzè schambugn o vegn.

* * *

Schi mai ün qualcé unúr grandíus
 Duvéssas fer er cò da nus
 A personál blér important,
 Per vaira nu 's fagéss bitg tant
 Cumpogn dals vigls per unurér
 La maridáia d'ün cumpér:
 Cò flurs söl ciópp e söls cipéls
 Ghirlandas, rosas e bündêls,
 Cucardas, püsichels söls ciavals,
 Bandiras söls balcugns e schials
 I dévan prova a prüma vista
 Qual gronda festa ci era quista.
 Mardi bunúra as santiva
 Segnás da glièd ci cumpariva;
 [p. 44] Da tant an tant 'na schlupatéda,
 Da lieng al sugn da triguléda,

Prest giùvels cò, prest cants da lù,
 Als invidès tots eran no.
 La cesa da la spusa an festa
 As pupuléva a la lesta
 Da baign svariéda societet,
 Da mintga sèss, da mintga etét:
 Manchéva cò bitg frak cun cúa,
 Nì stomi tais cun béla glúa.
 La moda 'léva cis nos vigls
 Muséssan als sis béls vantrigls;
 Da lù las chècias söl gianti
 E rassa ci nu deva imbrú;
 Uschi's vazzéva ün pär camettas
 Quatédas soma cun calciettas;
 La cama era uschi 'pü sciolta
 Aint'na calcietta soma involta;
 Da lù pruvegn las parolettas:
 „Ai' it cagnósch per las calciettas.“
 Galciettas blévas — calzêrs platts
 Da moda eran pels nos tatts,
 E ci ci'ls 'veva cun la fibbla
 Era bitg ün om da sübbla.
 Purtévan els liáms scarlatt
 Du' bracia lung — du' detta platt
 [p. 45] Grupès davant a moda
 d'anza
 Cun ora som preziúsa sfranza.
 La testa poi era cuvrída
 Cun'na capüccia a piramída;
 Purtévan ómans vigls adögna
 La si capüccia naira o brögna
 Cun püschel d'saida vi dal pichel
 Ci sbarlandéva a perpendichel.
 Sö dretg las donas las purtévan
 Cun blér bündéls ci antüern sgulévan.
 Zíva as avair complimentès,
 Al spus quintéva als invidès,
 Ma nì da-d-or, nì da vischnanca
 Nagügnà cera testa manca.
 * * *

Tra tot la gliêd cò ora intant }
 Al manaspusa al pü important:
 Scu da la spusa condottiere
 El 'veva al dretg da cavaliere;
 Tuchéva ad el fer da pajaz
 E trer la spusa d'ambaraz;
 Manér'la a maisa aint al cantugn
 Tra dúes amicas dal vair sugn;
 Pustér al spus tra gliêd da stap
 Ci'l inspiressan 'nir vair bap
 [p. 46] Cul demusér ci'l taimp prupizi
 Saia óssa no — da fer giüdizi;
 Manéva poi als invidès
 L'ön zíva l'èter scu suldès
 Da ví — da no antüern la maisa,
 Aviond risguard per la gliêd taisa.
 Da egoist as riservéva
 (E ci'les dir ci tort el 'veva?)
 Per el la plaza pü graziusa
 Da faccia propi alla spusa.
 Sön maisa alfegn era ci sfinge?
 Latgmilg — latgmilg sön tutt la lingia!
 Als vigls per eccellenza pratics
 Savévan plö ci matematics:
 Els 'levan 'vair ün preparát
 Calmant, tendrign e delicát
 Avant ci ir al matrimoni
 Per bitg ci'l spus nis or dal moni;
 E quist calmant sch'adattè
 Latgmilg ho nom, e bitg caffè;
 Latgmilg an coppas scu muntognas,
 Antüern las quálas las castógnas
 Glitüschivan giüsta scu garnédas
 Sön piatts e coppas fluratédas.
 Ün caz latgmilg pel prüm as manda
 Söl piatt dals dúes da la ghirlanda;
 [p. 47] Schi spusa e spus licévan aint
 Al prüm sdom flur l'istess mumaint,
 Per segn d'amur's al ritigniva,
 Els invidès clamévan: Viva!!

Ma nu vonn'aint, — uschi sapi-
ainta,
Prudenta e scorta — ella davainta.
Zademla dunque — ella ho bugus
dis,
I port la spusa an — quist paradis.
Vus ètras poi — schi 'vais furtögna
Niró as piér — cul ètra gliögna.“ —
Ma scu sön botta vegn raspösta,
Uschi 'er cò 'na giuvna as dósta,
E dei an nom da tot las mattas
Ûn pär parolas bitg giüst fattas:
„T'ot las buntets — ci 'vais numué
Énnan parévas — zîva spusé.
Al ditg dals ómans — savainza
avonda:
[p.50] „Aia cumond e — bitg tö,
schi 't comda.“
Al ómans vónnan — all' ustaréa,
E tot als fatgs fo — la póra stréa;
Cur ci lè ura — da ir a litg,
El fo spicér — anc' ün bugn zitg;
E schi la dona — ho bravaréa,
L'om dei dalunga: „Ci signuréa!“
Volla 'na vota — da la cumér:
„Guärda“ dei l'om „da — nut
tardivér“;
Folla pizochels — sainz' al calénder:
„Oz fest da mégar?“ — al füss
dat pénder.
Quel lè l' amur ci — honn' pellas
donas,
Tots ögnscul' èter: Pédars e Tonas.
Als ómans bugns — énnan tant rär,
Tráuter cinquanta — catt' nianc' ün
pär.
Per tal motiv 'lainz — at cunsigliér:
„Sto cun nus ètras — láscial spicér.“
Ma l' üsch cò 's dérva per incant,
E 's sainta clär un fitg bel cant:

„O via dabot am cunsulér
Mumaint tant suspiré;
Davant al mond el ciel at fer
Mi spusa i dà pansé.
Allura vügl bitg plö ad laschér,
Cul mi tézor an bratg
Al paradis vügl esplorér,
[p. 51] El mond amlüd dafatg.
Al paradis vügl esplorér,
El mond amlüd dafatg.“
Al spus lè lo scu sön las gúglias,
L' al vegn la févra, al fo gianúglias,
Al guärda an tgaira a la si dama,
Sön quell' ügliéda el escláma:
„O céra spusainsa a la svèlta,
Prufitainsa dals ons d' allegréa,
Schi nign vigls giò nu manca fadéa,
E l' amur as canta „cucu.““
Mumaint solenn! Cul váinter tais
Al manaspusa salta an pais:
„L' ura as fo tärd — prest as fo
nôtg
Spusa diletta! — l' amur lè côtg;
Giuvnas exélsas! — l' approvaziugn
Alla partente e — benediziugn. —
Benediziugn — Benediziugn!
Claman las giuvnas da — mintga
cantugn;
Viva la spusa, — Dia al la spaisa,
Cláman in coro e, — 's alzan da
maisa.
* * *
'Na comitiva imponenta
Cun pass pusè, d' aspètt rident,
A dúes a dúes cun cama léva
[p. 52] Vèrs baselgia as dirigéva.
Al sugn dals sains, las schlupatédas
Purtévan l' eco aint las valédas.
Davant a tots cun faccia gréva
Al reveréndo al spus manéva,

E trais matettas da presenza
Ci figurévan l'inucenza
Cun flurs an magn, cun flurs an testa
Fagévan alla spusa festa,
La quala, ad ellas dalung zíva,
A bratg al manaspusa niva;
Segniva poi la parantella
Dal spus e spusa, e zíva quella
L'antiera gronda cumpagnéa
Ci occupéva tot la véa.
La spusa bitg sainz' eleganza
Vastiva verd, culur speranza;
Söl stomi stéva 'na rosa alva,
Aint al fazügl 'na panza d' malva;
Antüern la testa 'na cucarda,
Cadagna d' ambra a la nizzarda;
'Na glúa d' argient aint las triciólas,
Ed uracigns lungs scu bargiolas
Cumplivan l'urnamaint da spusa
Fagiónd da bella nir famusa. —
Sön som baselgia a banda snästra
[p. 53] Piéva platz an banca ètra
La spusa, mentre al cavaliér
Gev'aint pü'n gió an ün spallier.
Da banda dretga an post savrè
Gev'aint al spus scu üsitè.
Söl chor cantév'or dal salmét
La giuventüra quel düet
Ci tratta sura al matrimoni
Andu ci Dia lè'l testimoni:
„Dio è il Testimonio
Che gli è il Matrimonio
Stato molto aggradito
Stante l'ha instituito,
E promesse fa ancor
Di volerlo benedire
E di farlo riuscire
A sua gloria ed onor,
Se a lui si dà il cor;
Ognun però — osservi ciò.“

Allura niva fatg la peggia
E tratg baign ferm per la cureggia,
E cun esaimpels baign palpábels
Musè ci matrimonis stabels
As sò bitg 'vair nì cul bastugn,
Nì cun blastemmas, nì cacugn;
Ci vot bugn cor, virtüt e pesch,
[p. 54] Sciò ci l'amur davainta esch.
La peggia géva vi ün po lung,
Al tést tgünéva bitg dalung,
Ma cur ci „ámen“ niva ditg
Spicéva al manaspusa bitg;
El géva sö, cumplimantéva
La spusa, e poi a la manéva
Davant al chor e niva in gió,
El spus er el 's lascéva nò.
La spusa e 'l spus óssa daspèra
Pansè ci tgaira da bell'èra!
'Na tgaira forsa da filister,
Ma päch impòrta, al schiur manister
As avanzéva cul si códasch
Pel 's dumandér schi 's honn gugént,
Schi liér is votan permanént;
E zíva raspondia caschè,
Al spus piéva dal gilè
Anèls plagès aint bél parpièra
E 'ls mittev'aint cun tot maniera
Nel spusarign da la si spusa
Ci riéva or sot ün po cunfusa.
Al réveréndo déva allura
Al magn al spus e a la signura,
Als benediva, als esurtéva
Mantégnier 'dögna baign vüdéda
[p. 55] D'amur la flamma, e la pru-
messa
Cò fatga an si presenza stessa.
Cur ci 'l maníster véa tgünè,
Al manaspusa ulzéva al pé
E geva sö, manéva tüerna
La spusa a pôst an totta fúerma;

El spus er el tragéva dretg
 Vi aint al pôst d'avant sot tetg.
 Al manacant 'ossa intunéva
 Salm cient e vaintgasét ci dgéva:
 „S' affatica ben invano
 L' architetto muratore
 A far casa, se la mano
 Non concorre del Signore,
 Non ha guardia ben sicura
 La città che lui non cura. —
 Son retaggio del Signore
 Li figliuoli che lui ci dà,
 Ed è premio del lui core,
 Se fruttare il ventre fa,
 Che li figli di valore
 Arme son del genitore.“ —
 Canté poi niva scu ci tocca,
 Ma i darvivan er la bocca;
 Uschi 's tgünéva la funziugn;
 Pels nozzarigns niv' óssa al bugn,
 [p. 56] La glianga a plö ci ögn
 tachéva,

Ma la speránza cunfurtéva,
 Speránza sön ün bugn giantér,
 Er els vivévan per mangér!
 Per ricondúr la spusa a cesa
 As géva tot a la franzésa;
 Ün cavalier sulét nu tangia
 As 'véva dúes scu ci honn an Francia.
 Al cavalier ci manév 'aint,
 Dal spus el era ün bugn paraint,
 El cavalier ci manév 'ór,
 Paraint da d'ella fegn al cor.
 Avant basélgia als sunadúrs
 Cul sugn da gigia e culp-tambúrs
 Davant la fila is mittévan
 E vers la cesa is muvévan
 Andú' ci 'l spus piér dimora
 Al 'léva cu la blonda o mora.

* * *

La cesa niva cunsacréda
 Cun segns da füm da pistuléda,
 Antant an cúert 'n ampringias, viva,
 Evviva als spuss e ci vegn ziva,
 Ün fer sö plaigh, ün tuchér aint,
 Ün slucchér or, ün svüder aint,
 [p. 57] Ün tuchér magn, ün gratulér
 Ci nu vuléva plö tgünér.
 Stüzè la said da bugn-a gliögna,
 Pruvévan quant ci la furtögna
 Prupizi füss als spuss nuvéls:
 Schi la plaschéva o na bambéls;
 'Na zagna co 's büttéva all'är
 Scu la vantüra dal nov pär:
 Vo quista bitg a toccs crudont,
 Aimè, furtögna honn bitg sont,
 Schi quista invece fo bambéls
 Honn bugn uniugn e blérs dis béls,
 E poi sagond a la rottüra
 'N amur ci blér o päch al düra.

* * *

Scu zîva avair dialung cantè
 Gugénd as spetga ün po 'd bugnè,
 Uschi cun brama als nozzarigns
 Spicévan óssa als biscutigns,
 Spicévan óssa ci nis datg
 Als ovs-an-paing e túerta-an-latg.
 Sönsóm la maisa al schiur manister
 Tigniva generál register,
 E spusa e spus natürelmaint
 Aint al cantugn i gévan aint.
 [p. 58] E cur ci tots eran plazès
 Quels unurévels invidès,
 E zîva avair cun serietet
 Al schiur manister digt un plet,
 Sön maisa niva ün bugn giantér
 E madalénas da svüder.
 E baign mangè e baign bavia
 An quel giantèr lè saimper nia;

Piatanzas niva cò son maisa
 Da trais rüps l'ögna sö la paisa,
 E vegn Vuclegna dal pü bugn
 Quel di curiva da cacugn.
 E ci vulais! L'antiera istoria
 Da taimp antics fo per memoria
 Ci 'ls vigls honn già bugn-a cáscha,
 Adögna brävs cu la ganáscha:
 Quel Socrate tant riveria
 Muséva la filosofia
 Tra l'allegrea els buchéls vegn
 E las piatanzas sainza fegn.
 Noè e Lot bavévan staign
 E stat bitg scritg ci ho bitg fatg
 baign.

Esau ho poi pagè baign cer
 Pel piatt fashöla da sis frer,
 D'allúra an nò fer pagér dóbel
 Ritégnan als Giüdeis per nóbel.
 [p. 59] Ed oz-an-di lè bitg müdè:
 Blérs májan fegn ci honn tot majè.
 Uschi 's mangéva baign er cò,
 'S bavéva in dolci jubilo:
 Bavévan tots a la sandet
 Dal spus e da la si mitet;
 Unur, sandet clamévan cò
 E ziva al vegn gev'aint e gió,
 Unur, sandet als spuss nuvéls,
 Ma 'l vegn fagéva er baign ad els.
 Magn magn ci 'l vegn niva dal manch
 Crascéva a prupurziugn bugn sang;
 Cun cor e spiert baign animès
 D'amur fratèrn tots penetrès,
 Is divertivan lungamaint
 Als sis pansiers fer cunuscaint.
 E singulär! niva franzés,
 Rumantsch, taglian, tudeschg, inglés,
 An tot las linguas dascuria:
 Apóstels tots cul spiert da Dia.

* * *

A sciòglier la cunversaziugn
 Cò cumpariva gigia e sugn;
 Cu la si forza e majestét
 Tragévla tot la sucietét
 [p. 60] Cun cant e giüvels aint la
 stanza

Baign preparéda per la danza.
 Als spuss fagévan sö 'ls prüms trais,
 E tot guardéva ad els söls pais;
 Per vair saltér la spusa el spus
 Söl üsch 'na folla da curius
 Cacéva aint ün misugn tél
 Scu tantas cévras aint al sél.
 Als sunadurs an méz al ball
 Trunchévan gió sön ün signál
 Ci 'l manaspusa ad els fagéva
 La musica, e quiet paréva;
 Ma 'n quel mumaint trais culps par-
 tiva

E rambumbéva ün triplich „Viva“.
 I niva tratg or da balcugn
 Trais cúelps an ögn cun fracaschugn
 Per anunziér a tot al mond
 Ci 'ls spuss darvivan l'act sagond.
 Stuné 'ls „Evvivas“ saltéva aint
 Cun ün Galopp danóvamaint
 La veneranda Tersicóre
 Clamond a ball tots cun amore;
 E vigls e giüvens ci po plö,
 Sot bratg 'na béla e vi e sö,
 O ci spetakel comunist!

Als vigls parévan socialistis:
 [p. 61] Als giüans ballévan cundonéttas,
 E ómans grischs vevan giuvnéttas,
 E ómans giüans cun dónas viglias.
 E babs balévan cu las figlias.
 Cò ün vultér e ün strubér
 Ün ir adagio, ün galopér,
 Ün s'anchiné a strischa-pè
 E túerna dretg scu vigl suldè;

E mintga tant söl palancia
 Ün cüelp da tac cun energia.
 E ziva al bal cumplimaints tants....
 O da quel taimp eran galants!
 Suvent tragévan or dal frak
 La si büsch-cletta da tabac —
 „Cumér, 'na presa as fo plaschair?
 A vus is dom propi dal vair“
 „O baign gugend stimè cumpér
 Vus cunuschais al mis affér.“
 Uschi balond niva 'l starnütt
 E 'ls nees is dévan spess ün bütt —
 „Sandét cumér“ — Aimè pardugn
 O ci tabac da buzarugn.“
 Al manaspusa er söl ball,
 Scu dapartot prüm personal,
 Al cumandéva e dirigéva
 E per bugn úerden pruvadéva;
 [p. 62] Als trais sagonds, scu natürel,
 Cu la spusigna saltév' el,
 E ziva trais pudéva fer
 Cun ella mintga bugn cumpér;
 Ma bitg pudévan da sè stess
 La fer saltér sainza permess,
 Ci déva soma al manaspusa
 E praschantéva a la spusa
 L'aspirant per fer sò trais,
 E quista svelt' d'ün salt au pais.
 Uschi' al taimp passéva prest,
 E méza nôtg niva a la lest'.

* * *

[p. 84] Ün sgnéccal a moda viglia.

D'ons cargè, ma 'l puls ci vo,
 Risolut, e 'l pugn ci calca,
 Mai tramlér — e mai zassér,
 Risolut davant la malga
 Era al nos „Fortissimo“.
 Om pitschnet, ma tais e gross,
 Cugnuschia an tot la val

Ormai pels spuss lè no 'l mumaint
 Ci porta ad els blér cambiamaint,
 Cumplida ormai lè la speranza,
 Als spuss i vonn' aint la si stanza....
 Ma scu ci spess è datg da vair
 Dolur unia a gron plaschair,
 Uschi' er els santivan cò
 D'as separér quant grev ci vo;
 D'as separér dals geniturs,
 Dals sis cumpogns, dals sunadurs,
 Per cumanzér 'na vita nova....
 O quist as dei 'na düra prova!
 [p. 63] A quista scena dulurusa
 Mittéva fegn al manaspusa:
 Dgéva el: „Lè la sentenza
 „A méza nôtg partenza,
 „Els spus per cunseguenza
 „A tots fonn riverenza.“
 Piéva antant la spusa a bratg,
 Cun ella gev' el per sis fatg;
 Al spus er el tuchéva ziva
 Accumpagnè da viva! viva!
 Rivès avant la porta d'césa
 (Addia urmai la mi Terésa):
 Al spus cun ella vo a cutscha
 Per passantér la gliögna dutscha,
 Al manaspusa túerna al ball
 Per cuntinuér al carnaval,
 Ed aia cò som ampansè
 Ci saia taimp da fer ciünè.

* * *

Per bravuras da coloss.

Guai a quel ci 'na pugnéda
 'Veva ciüf da-d-el manéda.

* * *

Mura e trunf era al si forte,
 L'tügl an mira, an magn la clocca;
 Sön amics — sön inimics

Sainza bler darvir la bocca
 Gió 'l sunéva cùelps a morte.
 Mai naghev' el sia agiüt
 [p. 85] Als pü débels specialmaint
 Schi giüdéva cun ün büt.
 Esperienza ho fatg pür degna
 L'om „Allegro“ d'Angiadegna.

* * *

Era quist ün sunadúr,
 Sia strumaint ün clarinét;
 Hop, hop, hop — polka e galopp,
 Ballarignas da Cazet
 Ragurdais al taimp d'allúr?
 Scu sunéder'dogna creggn,
 Füss schio statg ün om bitg savi
 Schi bavia al vess pác vegn.
 Na! vair lev' el da la zagna
 Spert al fond e túerna plagna.

* * *

L'om „Allegro“ era rivè
 A Sumbaiva all'ustaréa,
 Schluc a schluc — gluc, gluc, gluc
 Piéva al schler dalung la véa
 Schoppa appagna el veá svüè.
 Ma bitg pác as ingannais
 Schi 'l cradessas giò bel stúern,
 Fors' allégher, ma bitg tais;
 [p. 86] Ma sia gula la brüschéva,
 El da béver cumandéva.

* * *

Ma ci so cur ci quel smetta
 Painsa giuvna donna ustiera;
 Singulèr — oz capitèr
 Ci, essend als sias a fiera,
 As cattéva tot suletta.
 Ella 'veva giò purtè
 Al sunéder bléras coppas
 Ci dalung el veá svüè.
 Ossa painsa donna ustiera:
 Dom bitg plö, lè bitg maniera.

Romanische Forschungen XXXV.

„Portam sö anc üna coppa,
 Ma da quel ci ho 'l vair sugn,
 Dalla bott — ci ho per mott“ :
 „Viva als tals ci 'l bevan bugn.“
 „Viva, viva, viv' la schoppa,
 Al vegn bugn, bugn sanc al fo,
 Al bugn sanc fo ster allégher,
 L'om allégher cantér sto.

No da béver bugn e bler,
 Dei parcé to 'm fest spicér?“

* * *

[p. 87] Sö sunéder suna sö;
 Sö sunéder sö dal bugn,
 Söl dal bugn — sö dal bugn,
 Sö sunéder sö dal bugn,
 „Sö sunéder suna sö,
 Schi nu 'l suna sö dal bugn,
 Gió la testa al sunéder
 Schi nu 'l beva er dal bugn;
 Sö per testa ün cigrugn,
 Al sunéder ün cigrugn.“

* * *

„Vais avonda, óssa dé fé,
 I nu vüigl ci 's feccia mel,
 Lais ci 's fatg — caffè cun latg?
 Miglier lè ci 'n nov buchél,
 Sche! dé pôsta oz a me.“
 Ma 'l sunéder guärd' an ciel;
 Ün pansierà dal tot poetic
 'L'al traspira or sot al plèl;
 Cunzentrè da quista flama
 Cun bler pathos el declama:

* * *

„Baiva, Baiva, tö ist 'na stella,
 Al ti nom tö fest unúr;
 [p. 88] Ist al nom — ist er al pom,
 Ist 'na rotscha ammiradúrs
 Dals tis schlers ci enn' plaign Sassella.
 O bugn vegn tö ist 'na perla
 Ci 'm olévest vers l'Olimp,

Tö 'm fest vair la gloria eterna,
 'Dú ci Bacco ho sia potenza;
 Quant rispett a si' exelenza!"

* * *

Dona ustiera steva lo
 Tot attenta a cuntamplér
 Quel dugn ät — dugn da poet,
 Painsa a quel ci mai po fer
 Ün got vegn, ma guardè mo!
 Ma a tanta animaziugn
 Dona ustiera baign savéva
 Ci la sait turness dalung.

Spert vers l'üsch la peá la véa,
 Fui uschi' sia cumpagnéa.

* * *

Nos sunéder schüvla e clama,
 Fo las zagnas scalingér,
 Hé! allò — da béver co;
 E cumainza a blastamér
 [p. 89] Plö ci' n Türc invers si mama;
 Viers al fo d'un buzarugn,
 Dei baign tridas parolaccias,
 Alza soggias, sêra al pugn;
 „Quanta pagna, quant turmaint
 'Vair da fer cun quist armaint.“

* * *

Basta, ell' era tot paziainta,
 E sparéva nis vartign;
 „Pü gugent — schi 'l gess davent“
 Ma aibò, e vegn nagitign;
 Tot è quiet, nagot as sainta.
 Schió suléva ir or' e aint
 Gliéd dal lütg e gliéd furesta,
 Gliéd allégra da tot taimp.

Oz però tot era a fiera,
 E suletta era l'ustiera.

* * *

Ci mai fer? dschem ün po!
 Vo al balcugn a la furtögna;
 Guärd' in sö — guärd' in gió,

Guärd' al banc da las manzögnas,
 Ma nagiügn nì co, nì lò.
 Specia uschia un bugn pezzet;
 [p. 90] Finalmaint è no in sö
 Tot sulett sö da Cazet

Cun pass franc allé — allò

Al nos om „Fortissimo“.

* * *

„O „Fortissimo“ vais péda
 Da nir sö tir me ün mumaint?“
 „I som no — tö 'm vezzas co.“
 Svelt el salta sö ed aint,
 Sö tir ella an ciminéda.

„Eccum co, ci vot da me?
 Niva schió per la mi schoppa
 Er schi 'm vesti bitg clamè.

Schi baign grisch scu 'n vigl uspizi
 Perdrò 'l piel, ma bitg al vizi.“

* * *

„Tant pü bugn per me allura
 Sch'issas no cun quel pretéast;
 Nis intant — scu per incant,
 Per am liberér d'un géast
 Ci 'm turmainta tot all' ura.
 L'om „Allegro“ 'n ho avonda,
 E 'm maltratta e' m dei dal tot,
 Par c' il dom bitg plö bavronda.

[p. 91] Lè chiaint quel buzarugn,

Gé cun el schi issas bugn.

* * *

El stat lò e pains' ün zitg;
 Sö la maisa era ün mazól,
 Baign dabot — 'l al catg' aint sot
 'Tant ci ella ün caldról
 Péa e metta sura al fütg.
 „Oz som co abbandunéda,
 Tots als mias enn' davent;
 Pära propi chësa striéda.“

„Lascha, dei el, fer da me,
 Aia il dom schon al caffè.“

„Ei! „Allegro“ ei! cu volla“,
 Dei l'om „Forte“ entrond an stüva,
 „Véndast túdels — o cians púdels?
 Cur ci 't vez cun la ti piva
 Er an testa al vegn at bolla.“

„Bravo“, dei al nos sunéder,
 „Tö e aia, e aia e tö
 Dúes bavéders, dúes puléders;
 Tocca magn tö orma naira,
 Saintat gió, tö trida ciaira.“

* * *

[p. 92] „At ragordast dúes ons fo,
 Scu nus dúes e Puntrascégna
 Cun faslédas — e pugnédas
 Vaignciaquatter da Vuclégna
 Vaign caccè per sch-céla gió?“
 „Tö ist co tot vüd la mensa“,

Dei l'om „Forte“ cun malizia,
 „Ist bitg raps, o bitg credenza?“
 „Ba?“ dei l'èter, „les 'na fiergia
 „Per musér a quella“

* * *

Wess el mai ditg quel tritt plét!
 „Forte“ ho la magn bitg stancla;
 An ün schlopp — or sot al ciopp
 Al mazól per baign al brancla,
 E 'l al fülmina ün cläk —
 Ün cläk tal davós 'n ureglia
 Ci scu 'n boov el croda a tera,
 Ci vers saira pür as sveglia.
 „Forte“ giond davent ramüglia:
 „Tö stest baign, ma nus staign
 mïglia.“

Il Biviano,

II^a ediziun, 1911. Ediziun e proprietet dell'autur.

Memorias localas e raquints istorics.

A. Sur la guèrra franco-austriaca dal 1799—1801 söl territori da la Darschüra Baiva-Marmurèra.

Curiva l'on 1799. La rivoluziun franzésa müdeva plan-plan fatscha al mond. Las viglias istituziuns aristocraticas crudévan, e novas idéas d'umanitet gudignévan vi e plö terraing. Aint als cantuns svizzers era nia tratg giò las barrieras tranter Cantuns-Governants e Cantuns-Sotamess. La bandira da l'ugualianza era plantéda e la costituziun elvetica tschantéda aint. Al nos Grischun, — independent e sovran fegn an ossa —, vegn er stratg aint la correnta da las novas ideas; partlas stiran atörn al Grischun. Als „Patriots“ vottan unir al Grischun cun l'Helvetia, ma 'ls cumögns rigettan la proposta. La Reggenza grischuna, cunservativa, tschértga protecziun e sustegn da las truppas grischunas vi da l'Austria, e concludéscha cun ella 'na Cunvenientscha, tres la quala quista vegn autoriséda da occupér als cunfegns ausemel cu las truppas grischunas. Als patriots da si banda claman la Francia an agiüt, uschia vainza la guèrra aint al Grischun.

[p. 102] A la testa dals Austriacs era al general Auffenberg; als Franzés stévan sot al cumond dal general Massena. Franzes e Austriacs is bätten a S. Luziensteig; Loison, general franzés, croda cu las sis truppas aint la

Surselva, ma el vegn battia a la Cadè dal Landsturm solennamaint. Quista victoria — a dir vaira — ho giudè pàc, partgè an madem taimp Auffenberg niva vanschia dals Franzes a S. Luziensteig, e sarè aint cul rest dals sis battagliuns an manira tela, ci el è statg custringia d'as sotametter al general Massena. Als Franzes eran uschia an cùrt taimp padrun dal Grischun.

Al general franzes Lecourbe veva ratschavia l'ürden d'as purtèr culs sis 9000 suldès a Nagiadegna Bassa a cumbàtter agls battagliuns austriacs sòls cunfegns; als 10 da März 1799 occupéva el sez cun pàrt da la si suldeda l'Albula, e mandéva al general uranes Mainoni cun blera truppa tres al Sursett per as impadrinir dal Giülgia e dal Sèt. Al di 11 März rivéva a Marmuréra e Baiva la vanguardia da quista truppa an nümer da 300 ómans. La suldeda dueva nir ranfrastgèda, uschia è statg fôrza als der da mangér e da béver: las ustíras nivan sò la Piazza cun madalenas vegn, las massèras cun latg, mugnachettas e cigrunetts. Als ómans is tignivan dalientsch e observévan quels divoraturs da lur mangiativa e bavronda cun tgaira smanatgusa, indezis schi vessan d'oppóner resistenza; la prudenza ho però prevalia, uschia ci'ls Franzes sainza ésser disturbès honn pudia as metter an vea per Sèt. Ma ün trüppet d'austriacs as racatéva sò la muntogna da Sèt tier l'ustír Anton Soldan, canuschia sot al surnom „Sgüffi“, ci alla cumparsa dals Franzes is ritirevan in giò vers Casaccia; alla Bocca da Maroz ho già lütg ün cumbatti[p. 103]maint an conseguenza dal qual als Austriacs honn bandunè la posiziun e is enn ratratgs. La muntogna da Sèt era in man als Franzes.

Quella stessa saira del 11 März 1799 a nôtg inultrèda rivevan äters 800 Franzes da la Colonna del general Mainoni a Baiva; geva mel da der quartier a tanta glièd; mintga cesa era plagna suldèda, ci zîva esser paschantès cun mangiativa e bavronda, is mettévan comods sön tots als bancs, occupévan tot las cambras e'ls litgs ci survagnivan sainza bler dumander zîva schi niva quel tant er cunzedla.

Al di zîva, di dals 12 März, riveva danovamaint 1000 ómans del medem distaccamaint. Tot las vischnancas da la Val Sursett veyan sufèrt bler tres els. Al pitschen cumögn da Sur veva trasportè biestga e vivrondas sön Flix; er quasi tot als abitants eran fuggias lisö, uschi ci'ls Franzes honn catè la vischnanca quasi daltot bandunèda; però sön Flix enn bitg rivès. Da quels 1000 omans, 'na pitschna pàrt enn partias pel Sèt, e'l rimanent duveva ir sur la muntogna del Giülgia per as purtèr a Nagiadegna bassa a cumbatter l'invasiun austriaca; ma la Giülgia era in causa alla blera naiv saréda, e bitg nida avérta a mutiv dal scàrs transit e passagi.

La darschüra Baiva-Marmurèra è nida intimèda cunter promessa da indemnisaziun da darvir dalunga la muntògna, e fer vea fegn Salvaplana cun tot la fôrza disponibla an ómans e tgavals. Uschia tot als viturins cun lur stab is enn mess all'ovra: davant or 'na rotscha d'ómans sfulévan e spalévan; tuchévan zîva lungas filas d'tgavals vüts e cun schlîsa; per ültim quätter tgavals tachès ogn avant l'äter stragévan zîva 'na grossa e cûrta borra per traviers per stagnér ansemel la naiv, e fer la vea pü lãrgia.

[p. 104] H. Banzius da Nagiadegna — da Salvaplana — partigian franzes, serviva ad els da guida; el fageva premura: „Sü mies mats, fé bella via“, dschev'el; e la glietetta da Allagh dumandevan per curiositet: „Ma chi ha da passè?“ ed el raspondeva: „L'a da passè al Grand General“. „E cura al passa?“ „Al passa cur ch'el passa“!

Antant als Franzes fagévan man bassa aint las cesas; angulévan andu ci savévan e pudévan, e devan an pegiamaint trais parolas: „Libertet, fraternitet, ugalitet!“ La gliéd steva stupida da quista nova teoria! Ma cu resister ad öna marmaja da suldéda prepotenta soma intenta a fêr sac, e a manér vita schlasséda andu' ci as preschantéva l'ocasiun? Ma pür l'anim dals Grischuns nu's laschéva abbátter antiramaint; els savévan ci agiüt pudévan sperér da nagitün e mettévan per consequenza l'antira lur fidanza aint l'atgna fôrza, cuntracambiond suvent prepotenza cun prepotenza an manîra temeraria.

La saira dal 13 März öna cumpagnea da Franzes enn ias aint al clavè da Andreia S-cher a Stalveder per as stérner e durmir söl faign. La nova vegn purtéda dabot a conuschenza dal proprietari dal clavè menziunè, ci, da om violent, da character subitani scu el era, sainza pundarér pünavant sö las eventuelas consequenzas as metta an vea vers Stalveder per musér als Franzes ün po la crianza. El purtéva eccepziunelmaint quella saira 'na capütga còtschna sö la testa. Era giò notg d'üna mecta urèletta, cur ci Andraia S-cher stumpla aint l'üsch dal clavè puntè melamaint per dadain, e palpond sur al toc faign, el as imbatta aint an camas ci pizévan or tres ví e no: branclér las camas zîva man ci nivan avant, — üna stratga, ün onda — ed or sglévan als Franzes da pôrta an méz la naiv, era ün spass fatg an ün lampi! [p. 105] Tants scu ci el tgüfféva, fagévan al sai or da pôrta. Sgombbrè uschia la si possessiun dall'occupaziun franzesa, el séra al si clavè, e's metta la clev gió'n gaioffa. Als póvers Franzes, disturbès uschia violentamaint aint al sien, is strubévan vi e no sturnias pel cûlp ripurtè; els al vézzan passèr davant, ma la risolutezza del zap basta pels tégner an duvevla distanza. Manchéva ad els al curaschi da mètter als mans a dies ad ün féger ci veva datg an quel stess mumaint pür mema prova da bülo; is enn cuntantès d'al cuntamplér, e schi an

causa da la stgüradet honn bitg savia al canoscher pulit da fisonomia, è però ad els bitg sfugia, ci el purtéva 'na capütga còtschna an tèsta. Da retürn an vischnanca, el vo aint l'ustarea da Anda Angligna a's fer der la si solita schoppa, e catta lo al darschéder Gian Ghislett, cul qual el baratta capütga; dad la si còtschna e pea 'na naira an barat. Da la si bravura fatga a Stalveder nu fo el parola cun nagiügn. — La duman zîva Gian Ghislett passagéva sö e giò pella Piazza cu la si capütga còtschna an tèsta, cur' ci'n ploton suldès franzes is avanzan cunter el, 'tel mettan als mans a dies, al lèian, al stiran fegu daspèr la berlina, andu ci't el seran antürn culiz al cularign da ferr da delinquent. Inütilmoint el dumandéva zîva al mutiv, e protestéva solennamaint cunter ün tel agir; ma'ls Franzes nu'l capivan bitg; glièd cora d'antürn, ma brüstgamaint vegnan catschès da banda da la suldèda; al Capitani a vaintg pass distanza metta an fila al ploton, fo cargér als schlupèts; sbrügia al por Gian Ghislett e cun el al pievel ansemel; pruvévan da fer capir al capitani, ci quel om era inozaint; la si famiglia preghéva an schanúglias, ma indarn! Gió enn splanès als schlupèts e pära ci l'om vegia [p. 106] d'esser vittima d'ün destin fatal, cur ci per grazia riva anca a bun punto al manister Madlain, om svelt, da béla manîra e fitg scört. El canuschéva baign al franzes, e al dascuriva er curettemaint. Capla al mutiv per 'na tela giüstea sumarica, el, cu la si eloquenza e cul si bël trattér, scongiütrescha al Capitani e as costituischa sez garant pell' inozenza da Gian Ghislett; el riva a persuáder e vólver l'anim andürria dal suldè. Gian Ghislett vegn mess an libertet, e'l manister Madlain — pella favurevla impressiun fatga söls Franzes —, bitg mess an fermanza. Baign canuschéva el al culpével, ma la si bocca nu'l palésava; mema grond era al privev. Pür dues ons zîva, cur ci nagot plö era da tamáir, ho'l manister Madlain 'na saira an societet fatg ampringias als dues barattacapütgas, e quintè sö la storièta da la capütga còtschna.

Quella stessa duman, aint la quala succedéva al cas suramenziunè, muriva ün offizier franzes da môrt subitánea aint la cesa Grischa; als sis camerats 'l honn sutarè vastia scu'l era aint Sot-Zizêlas.

An termin da trais dîs era la muntôgna del Giülgia avêrta pel passagi da las truppas franzésas; ma zîva avair rott e stagnè aint fegn Salvaplana, honn stüa cuntinuer a romper anavant fegn Seigl; giò per Nagiadegna era vea da schlisa battida, tant ci uschia era liber da tot bandas per la vicendevla comunicaziun da las truppas. Preparè uschia ün madier stábel sot als pais, als Franzés is mettan an marcia sur Giülgia, laschond ürden al pôrt Baiva-Marmurera, cunter promessa da retribuiziun, da trasportér zîva tot bagagliam, proviant e muniziun da guerra ci vevan cun els e ci seguîteva a nir. Stante ci la darschüra Baiva-Marmurera

fürmevan [p. 107] ün pôrt, ci era tant scu dir avoir al dretg exclusiv da la condotta da mercanzéa da transit sur Sêt e Giülgia —, è nia ad els intimè da darvir las muntôgnas, da mantégnier vea, da manér zîva muniziuns etc., era quista üna greva imposiziun — partgè pagìè è mai nia nagot, — a caric da dües pitschens cumöns, tant da plö ci quistas condottas eran bitg sóma localas, ma's dalunghevan cun lientschs vièdis da tot bandas, piond da continuo a disposiziun la gron pàrt da viturins e tgavals dal pôrt. Al landamma da Baiva-Marmurera nudéva dals 11 März fegn al di 14 Matg del on 1799 giurnédas 2410 da pagér als viturins cun ün scüd da Francia (fl. 3.22 x) per giurnéda — summa fl. 8113.40 x. E facticamaint, passè las truppas, honn düa manér zîva tot muniziuns fegn Zernez; as rénder in seguit dalunga a Cuir per bagagliam e'l manér a Brinzols; turnér puspé a Cuir dantant ci äters vevan al trasport per Barvûgn e anca äters sur l'Albula a la Punt, adögna davent da cesa sö la spaisa an taimps da guerra aint al país! Tres l'organisaziun da las truppas grischunas sot al Cumond da Ant. de Salis Marschlins, er la darschüra Baiva-Marmurèra ho gia da metter no al si contingent suldès, als armèr e'ls furnir cun ün tant muniziun ci ho custè a la darschüra fl. 775. Uschia a cesa rastéva femnas ed unfants, culs quals als Franzes vevan bél fer man bassa.

An quist frataimp passéva bitg soma da cuntinui anavant e anavos blera suldéda franzesa, ma per aggiunta culs prüms da Matg is honn daltot stabillas fix a Baiva 150 Frances a scopo da construir cun naiv ätas mürajas a Sumbaiva daspèra'l pedaggi a möd da fortezza destinéda ad impedir ün eventual avanzamaint dels Imperials (austriacs). Els is enu trattegnias fegn al 13 da Matg, [p. 108] e an quist taimp honn erigìa ün ripar, ci an fërma da méza gliögna as dalunghéva da Sumbaiva cunter Gravéla: fagévan ätas runas da naiv, e quist madler niva stagné aint e bugnè bundantamaint cun äva, uschia la massa sur nôtg schaléva a glatsch cumpact. Davos quist madler vevan erigìa palantschottas per mirér e trér sön als Austriacs schi mai is avanzéssan.

Els natagévan lur armas e manduras a lur baignplaschair aint an stüva, e cargévan lur schlupetts davos la maisa; anca ozandì as racatta aint la stüva da la cesa Prevôst a Cazet la maisa giò esistente als taimps d'allura, ci porta scu memoria indelebla bleras foras aint al platt causédas nel cargér las armas. Els fagévan per äter vita allegra: giuévan, is glioriévan e fagévan da comediants per fer rir las femnas; e fegn ci's deportévan anca deschaintamaint, al piével taschéva; ma pür mema, cu la bun escha honn las esnaréas piè baign prest la suraman; niva rispettè nagitügnia proprietet plö, angulévan als linziügls or dal litg, e'ls anèls or da la detta de las femnas; tagliévan als stucs e las ballas saida deponidas

dals viturins aint la suesta e pigliévan or tailas da poun e saida, calamandras (stoffs au velü fluratè) e amplivan da quistas räbas als barilets viüds da muniziun cu la spranza d'als pudair mandér an Francia. Vevan surtot nagitügn ritegn sön räbas mangiativas e sön bavrondas: co niva piè andu ci'n era e tschernia quel ci plaschéva sainza salüder nagitügn. Sürtot l'ustarèa da Anda Angligna per esser baign furnida da tot l'occorent, era al plaz favoria, co is la gudévan; da las protestas dell' ustira is impipévan, nu la capivan bitg e rieván la vazzond an rabgia, la stumplévan baign er or dal schlèr e fagévan sez da padruns.

[p. 109] Üna saira festegiévan varzaquants giuvinásters ansemel cun suldéda franzesa l'Uniun da las trais Legas cu l'Helvetia. Addia Rätia — niva ditg — la patria da nus tots è l'Helvetia! Era al dì 5 da Matg 1799. As veva tignia cumögn general per tots, vaschegns e abitants, per Rätiers e Helvetiers, scu ci 'léva al nov ürden, per eliger als deleghès tar la Representanza Popolara a Cuira 9 Matg 1799. Co niva fatg légher cun madalénas sön maisa. Ün Capitani Franzes sürtot nu tschünéva bitg da fer propaganda per las novas ideas da libertet. Aint al pathos da fratellanza pagéva el da béver a tot al mond! Parfegn l'ustira rieva quella saira cun tschérts üglietts malizius dantant ci le mittéva an gajoffa la munaida pel vegn bavla. Ma quista canéra tschünéva mai, dona ustira vegn mandéda a litg e la nôtg passantéda an baracca. Cur ci'l di guardéva aint da fanestra, schaschévan els starnias pel schlèr antürn; aint la letizia da lur cor, vevan els amblüdè da sarér la spegna, e la bott gronda era curida or totta a langér aint als sis devots, ci pizévan sö cu la testa or dal vegn scu las ranglas cu la testa or dall'äva. Testimoni vivent da schi nobla clientela è la bott seza, sö la quala per memoria è nia scritg: „Viva ci beva bun vegn.“ Tala la festa a Baiva da l'Uniun cull' Helvetia!

L'ustira Anda Miotta veva per prudenza fatg mürér sö per taimp la pôrta d'ün schlèr ci cuntigniva las miglras mangiativas, bavrondas, gaffens e ornamaint da valur; e la malizia füss er gartagéda, schi la perversitet d'ün quai vaschegn nu vess tradia al salv zuppè. Gió eran als Franzes ziva a sbuér gió'l mür per as padrunir da la räba zupéda, cur ci nonspetgond vegn datg l'allarm d'occupér las palantschottas per fer front a suldéda austriaca ci's avanzéva.

[p. 110] Era al dì da tschentgesmas 13 da Matg. Austriacs as avanzévan dal Giülgia. Eran als Tirolers del general Bellegarde, cunter als quals cumbattévan als Franzes sot al general Lecourbe. Per divers taimp la furtögna da las armas a Nagiadegna tranter als combattents era bitg decisiva; als Tirolers füssen però las vanschéders, schi vessan savia profiter miglier da lur momentani success. Al general Lecourbe, vazond

ci la si posiziun davantéva mintga di plö nonsostenibla, er or da la raschun ci'ls Tirolers vevan fatg praschunir al general Mainoni, ho deliberè d'as ratrer sur Flüela, Albula e Scaletta, ma bitg sainza lascher guarnischuns per protéger als pass. El sez è curia an agiüt a las truppas de la Luziensteig sot al general Menard, minatgedas da l'arméda austriaca cumandéda dal general Hotze. Dantant er Bellegarde, comandant dell'arméda tirolesa, ho già l'ürden d'as impusessér del Flüela, Albula, Scaletta e Giülgia, catscher anavos als Franzes, e marscher sur al Sét e Splüga an Italia a scopo d'as unir all' arméda sot Suvarow, vanschéder de la Republica Cisalpina.

Uschia al di 13 Matg 1799 ün' avantguardia de l'arméda tirolesa s'avanzéva no dal Giülgia sainza avair catè obstáchel nagügn o suldéda franzésa sö la muntöna. Cur ci marschévan giò dal Giülgia cunter Suräva avant ci rivér an Allagh, la gliètetta bragaèstga as era riunida an malghetta a Capalotta „a guardè i Tiroler“ e saglivan anavant e anavos, as zupond baign er davos las cesas, e tgütond an manîra da der suspet als Austriacs, als quals pigliond els pür mema per spias franzesas, honn cumanzè a fer schüvlér varzaquantas ballas or a Capalotta. Saigls, e davent mintg' ögn aint la si cafüna: „Anniman buzzaruna, ca'l tun ca'v sblotta!“ [p. 111] e seran e puntan üsch e barcuns, „parchè i Tiroler hann al tun ent al butatg“!

A las uras 9 da la duman eran als Tirolers an vista sö Crap-Suallas; üna salva da lur armas da fütg vers las palantschottas serva da segnál ci cumainza al cumbatt. Energicamaint vegn raspondia al fütg da banda franzesa sö l'antschatta, ma a motiv ci 'ls Austriacs eran an grazia da lur posiziun elevéda or purtéda da lur schlupetts, honn taschia zîva quasi dafatg; dantant fagévan plöver als Austriacs ballas a Sumbaiva da las qualas mintga tant ögna schüvléva aint da balcun. Avant ci la cesa Gronda a Sumbaiva brüschess, as vazéva aint la paré e vi da l'üsch las foras da las ballas austriacas. — Da Crap-Suallas als Tirolers as moven óssa dabót giò vers al punt, ma'ls Franzes dêrvan ün fütg privlus e svilupéschan tot lur fôrza per impedir ad els da passér al punt; per esser or da la purtéda da las ballas franzesas, dublégian quindi als Tirolers in sö vers Crap-Milan e'l Plaz. Üna stafetta franzesa a tgalval era immediat partida; ün rinförz da Franzés era an marscha. Al fütg vegn mantignia calurusamaint, ma nu ponn impedir ci'ls Tirolers as tiran adögna pü'n ora; surmuntévan giò la sponda ci magna al Plaz, cur ci'ls Franzes, vazond ci l'inimic minatgéva da rivér giò'l Mulegn e passér lo'l punt pels attachér da dies —, bandunéschan lur fortezza e filan an cûrsa vers al Mulegn per occuper els sez quella pusiziun. Óssa als Austriacs fülminéschan giò üna

salva da cùlps, ma nu rieschan bitg d'impedir la cùrsa: passan al punt e's pôstan davos al Mulegn. Hurrah! sbrügian als Austriacs, e giò all' assalt, al cumandant a tots avant or; ma la si memma bravura cùsta ad el la vita: el survegna ün cùlp da speda sö la [p. 112] frunt ci'l fo stramazér; l'om è culpia a môrt. L'onda da suldèda austriaca ci vegnan zìva, resta al prüm mumaint perplexa; dantant als Franzes is nacôrechen bitg esser pusibel da sustignir la pusiziun, essend els an nümer mema pitschen, e fùglian, passan al punt, tràversan Gravèla e Planvais e sö tranter las Mottas foun' halt! Els tschèrtgen co da difènder al stretg e resister in quella posiziun favurabla cunter l'avanzamaint dels Austriacs, ma zìva curt combatt honn' rinunziè all' idea da difesa, e's datgs alla fuga inseguias dals Austriacs cun hurrah e fracasch terribel fegn dad or da Marmurèra.

Lo'ls Austriacs fonn' halt, e decidan turnér sö Baiva a spitgér las ätras truppas ci eran an marscha. Rivès, cumplischen dantant ün act pietus; els péan lur Capitani môrt eroicamaint daspèr al Mulegn, pôrtan el tschiènt pass pü ad ät, e'l deponéschan pietusamaint tranter dues gron crapuns aint e giò ci fùrman 'na spezia d'grotta.

Anc' ozand i's vezza lo la si òssa cunservèda pulitamaint; l'òss da la frunt è tagliè an lingia verticala per 'na lunghezza da sîs centimeters.

Ma anca quella saira madema, aviond survagnia ün pitschen rinförz, enn' als Franzes turnès a Stalvéder, e's pustévan dadaint dals albirts daspèr 'al punt. Abitéva da quel taimp a Stalveder al Flury, al Gobb, al S cher e'l Togna.

Attachès dals Austriacs, ci da la stôrta da Platta cun rambomb dals dintürns sparévan giò lur armas, honn' als Franzes stuia as ratrér cunter e davos als albirts. Ün Capitani franzes culpia aint al brüst resta môrt. Man, man ci's avanzévan als Austriacs, is tragévan anavos als Franzes, or pels Plans, or vers la Fürtga.

[p. 113] Pluévan anca ballas, cur ci'l Togna a Stalveder, vazond al Capitani môrt, salt'or da la si cesa, taglia la cinta ci el veva no da méz la vita combla da schiltas (dublas), e fui cun ella an salv. Cur ci'l combattimaint era passè ultra, -scu'n tempurél ci ad onta da la veemenza an manc taimp ci's craja, passa vi, e vo as példer aint la distanza, e ci'ls combattents eran or da la sfera da Stalveder, al Togna, ci's era inamurè da las bèlas chêtgas alvas da pèl da tschèrv ci veva aint al Capitani franzes, spogliescha'l môrt er da quellas. Ma quel ci vegn cu la piva vo cul tambur: al Togna as è datg a la mela vita, e'n pác taimp las schiltas enn' statgas davent. Al capitani è nia sutarè sot giò'ls albirts da Stalveder cunter l'äva, e's dscheva, ci'l rumur dal äva susurés di e nôtg all' ureglia del Togna: schiltas, schiltas, schiltas . . .

Fegn or al Mot da la Fürtga honn' als Franzes anca fatg pitschna resistenza a la colonna austriaca, da lo is enn' ratratgs a Marmurèra, ed honn' plantè lur camp sot la Baselgia. Dantant als Tirólers, turnès a Baiva, honn' stimè per baign d'as méttet giò'l dì zîva (lündaschdi) an vea sur al Giülgia per turnér anavos a Nagiadegna, essend ci'l gross da l'arméda tardéva d'arivér.

Quista ritiréda dals Tirolers bitg baign explicabla, ho fatg supóner a la gliètetta da Nalac ci'ls Tirolers vágian bitg al curasch d'as avanzér cunter als Franzes, e stante ci vevan datg occasiun d'as fer vulair mel cul trer sön els cura ci nivan dal Giülgia, uschia era per els quista ritiréda subitania üna maligna sudisfaziun; per sfughér quist sentimaint as ho er dalung catè quel tal ci ho fatg 'na rima losura, e mess 'na melodia londervi per nir scu canzun cantéda e schüvléda cun al mundér als präs e urdanér la biestga. Cumanzéva zirca uschia:

[p. 114] „O l'imperadur,
 „O che ben che l'ha fatg,
 „L'ha mandè chilò i sé suldè al gulatsch;
 „I ha mandè cun tanta bravüra,
 „Ma enn' turnè indré cun tanta paghüra ecc.“

A Marmurèra als Franzes fagévan antant visitas bitg consolantas a las abitaziuns, angulond andu' ci savevan e pudévan, ma la cucagna è statga da cürta düréda, partgé giò'l merculdi riveva al còrp d'arméda austriaca compòst da 7000 omans, als quals honn' insegüia la colonna franzesa fegn dad or dals Mulegns; da lò als Franzes is honn' ratratgs dalung definitiva-maint in giò per as unir als avanzs da truppas franzesas, spèrsas anc' aint las valédas grischunas, a Reichenau sot al General Suchet. Als Franzes zadévan sön tot la lingia, e baign dalunga enn'nias scatgès dal Grischun.

Ma antant als nos 7000 Austriacs, als quals, scu vainza observè, vevan l'ürden da marsché sur al Sèt per ir as unir cu l'arméda da Suwarow, 's honn' inquarterès pärt a Marmurèra, pärt a Stalveder, e la pü gronda pärt a Baiva. An Allagh enn' statg sur nòtg 1200 omans, a Marmurèra 60 per cessa, Baiva poi paréva cunvartia an ün furmigèr: Suldès dadaint, suldès dador, tot als albirts an eran plains. Era ün battibui stravagant! Tanta gliéd ansemel veva Baiva e Marmurèra auca mai vazia, uschia ci'l prüm mumaint la solitaria popolaziun steva cu la bocca avèrta a cuntamplér la suldéda, las manduras, las armas, als canuns ecc.; ma cur ci'l Landamma Nicolo Ghislett — zîva avair zirca fatg al quint — fo canoscher, ci mintga cesa ho da inquarterér e paschantér 150 suldès, co protestan als omans ésser impusibel, e las mas[s]èras daclèran ci vágian bitg da der [p. 115] da mangér a tanta gliéd, ci'ls schlers seian giò nias svüdès dals Franzes.

Üna simpatia speziala per als Austriacs sot quistas circumstanzas era tschértamaint bitg da spitgér: cur ci vo per la bûrsa as rinuntga fazilmaint a la simpatia; uschia vessan er els mandè andu' ci erescha'l péver Austriacs e Franzes, politica e politicants. Ma óssa serviva pác fer pansiers da quista schórt; era necessari provéder an qualgti manîra. Sot tetg, o baign o mel, an cesa o clavè, honn' rabagliè tots, ma'l pûntg critic era la mangiativa, e vazond bitg ätra pussibilitet, ho la Darschûra stuia declarér da ster no pels cûsts in base a la stima ci vegu fatga. Uschia è nia dalung stimè 'na rotscha toccs d'biestga bovina e söl mumaint mazéda per sfamautér l'arméda. E pazienza schi'l sacrifici cu la partenza al di zîva dels 7000 Austriacs per Sét vess già fegn; ma tot äter: l'arméda dal General Bellegarde, ci ho travarsè'l Giülgia, l'Albula, la Scalletta e'l Flüela era compôsta da 47000 ómans, dals quals zirca üna mezedet vevan da passér al Sét e l'ätra mezedet al Splüga. Uschia per bler dis da fila ho cuntinuè a passér suldéda, als quals era mademamaint adögna da sumministrér vivronda e sür tot cârna. Per consequenza è nia mazè prest tot la biestga grossa e mintüda ci era anc' avant man: quel ci era bitg nia duvrè sō pels Franzes — o daltot tarmess a Zernez per cumond franzes —, geva óssa aiut al vainter dals Austriacs!

Ün tschért Girell an Allagh veva anca üna trimma ainten stalla, e la Darschûra vo aint tar el e daclèra categoricamaint, ci el saja obligè a la cunsignèr; ci la niró stiméda e pagéda da cumögn an or, scu tot l'ätra biestga ci è statg necessari mazér pels Franzes e preschaintamaint pels Austriacs, ma las bunas parolas servivan [p. 116] pác a cunsúlér la glièd an general, ámandir al nos Ghirell an spezial, tier al qual as ho stuia fer violenza per ir cu la trimma.

Sagond notanda comünevla è nia datg als Franzes biestga grossa per la valur da fl. 840 e biestga mintüda 40 toccs per ün total da fl. 348; als Austriacs è nia datg 17 vaccas per la suma da fl. 1927, e 52 toccs biestga mintüda (cevras e nûrsas) per fl. 483.

Sürtot las davosas truppas austriacas honn an vardet tschüttgè or scu vampirs anca la davosa gutéla d'sang dal pievel; e's figurér la deplorevla si posiziun da fatscha ad üna suldéda ci's dibattéva cunter la fam! partgé'ls ültims Austriacs eran dafatg an misergia, e suvent famantès scu biestga; er schi els füssan statg plö ci humans, la fam catscha al luf or da la tana, e la conservaziun dell' agien individui na canoscha bitg leschas, e tant d'as vivantér an 'na manîra o an l'ätra vuléva survagnir mintg' ögn.

An Allagh — aint la stalla dal Rossign — veva ün véava baign scu pusibel zupè al si s. h. pôrtgètt, ci nonobstant grugniva da la fam per as fer santir a la daschütla si padruna, ma disgraziedamaint quel viers sgrizant

è rivè ad urégia da quàtter Tirolers dal magun vüt, ci, da marschér vèrs la stalla, stér al s. h. pôrtg dator, e'l fer an quàtter toccs, era chèsa fatga an manc taimp ci's dei, laschond or da quist act desümer, ci lur abilitè e sveltezza possa ésser statga fatala a blers Franzes. Mintg' ögn an piglieva ün tocc an spalla per ir a Capalotta a preparér per sesez e pels cumpogns ün bun rôst da zingar sur al fütg.

Niva rubatschè or da las cesas magnoccas, cigrons, fatgs a toccs e sfamanté la suldéda; niva mangè parfegn [p. 117] al quai taché sö pel tgamign, e squitgs fümantès or da burtgets cun'n apetit vairamaint classica. An tschèrtga da vivronda, niva sfurgatè an cesa dapertot; cotrés è nia al pievel avèdut e refinè, e mintg' ögn veva instinctiv la tendenza da zupér davent plö pusibel; an taimp da nôtg niva purtè tot maserizias ecc. ord cesa, zupè tot an fóras, davos craps, au lütgs insoma andúa niva presümia ci'ls Austriacs nu füssan bitg ias. Ma er la suldéda da si banda is nacurschévan da vargot e fagevan tschèrtas excursiuns an lütgs solitaris da fer tramblér al cor da bleras masséras.

Uschia veva er Anda Miotta zupè üna cascha bagn gronda ainten ün sgunflé a Val Baiva giò cunter l'äva; solitari era lütg, pertél veva ella la spranza ci'ls Austriacs nu mittéssan bitg sur las griffas; ma pür mema la naiv muantéda ho datg suspet, e cun terúr vezla ün bël di, ci trais dad els perquisivan la naiv da tot mans; els vessan er pür mema survagnia la cascha preziusa, schi per combinaziun la tromba da partenza nu vess sistia lur ovra.

Ma'ls taimps burascús eran bitg anca tschünès. Tenor notandas del Landamma da Baiva-Marmurèra è anc adögna passè suldéda anavant e anavos. Al di 10 Agüst rivéva a Marmurèra e Baiva suldéda an vea per l'Italia — probabel retroguardias da l'armeda Austriaca, — als quals as ho stuia der 22 tgavals per Casaccia. Al madem di capitéva provenient da Clavenna ün comissari da guerra cumpagnè d'ün séguit da Signurs ci's dirigevan vèrs Cuir; els gévan incognito, ma's lascha suppóner ci saian statgs mandès da Suwarow ad infurmér als generals Hotze e Korsakoff de la si proxima partenza sur al Gotthard cunter l'arméda da Massena. Als signurs [p. 118] viagévan an carotscha, els vevan bler bagagliam cun sesez; pel-transpört anavant ho al pôrt Baiva-Marmurèra mess no 12 tgavals; als 4 tgavals tachès a la carotscha honn già da proseguir al viadi fegn Ilanz, enn' turnès anavos ziva tschentg dis, e honn' custè fl. 80.—

Aint la prüma mezadet da November passéva pel Surset sur Glülgia e Sét per fer halt a Silvaplana, Malöggia e Casaccia ün battagliun dell' arméda franzesa del general Macdonald, ci, avant d'intraprènder al si famus viadi sur al Splüga — ci tres la si energia e intrepiditet a travèrs bischas

e naivs teriblas, salva la si arméda da inevitabel stermini —, vuléva as tégner avért la comunicaziun sur als pass da muntôgna, ed ésser al cuvêrt da banda da Bregaja. Macdonald, — clamè an Italia per suprimir üna rivolta an Toscana — lascha la Giülgia e'l Bernina baign occüpédas, scu er la Nagiadegna Äta. Als Austriacs ci eran anc' a Nagiadegna enn nias scatschès nel Tirol dals Franzes; l'ätra pärt dal Grischun era an man dals Austriacs, andua ci ätró an Svizzer (Helvetia) eran als Franzes padruns an cesa. Ma urmai Franzes e Austriacs eran stüfs e stánchels, e vanschéders e vanschias honn a la fegn dal tschentanèr per cürt taimp deponia las armas, e's honn ratratgs cun lur truppas dal Cantun Grischun.

Cul prüm dal 1800 ho capitani Giacom Mathis cuntrattè cul pôrt Baiva-Marmurèra da metter 4 tgavals al dì per Cuir per ün mais da continui — dals prüms Schnèr als prüms Favrer — a scopo da eseguir condottas da bagagliam franzes; quistas condottas à fl. 14 al dì honn custè fl. 430.

Al mazamaint guerresk era zwar passè vi, ma pür sïs suldés enn' statgs permanent a Baiva ér sur anvien; [p. 119] vegn però bitg ditg, schi an qualität da curants o da invalids. An qualitè da curants honn tschêrtamaint bitg laschè blera munaida anavos.

Vüd als schlèrs, vüt las stallas, nagitügn gudogn, e'l cumögn andebitè grondamaint, eran las consequenzas funestas: An dabit al cumögn da tot vivronda datga per si ürden; an dabit da la greva imposiziun da indemnizèr tot biestga grossa e minüda mazzéda per l'arméda; an dabit da tot spaisas da condottas; an dabit da tot cüests occorias per fer vea e mantégnèr vea! e pazienza, schi cotrés füss tschünè, ma pür mema la plégia gronda è nida ziva: è nia la carasteia an païs, e cun ella la fatala si cumpôgna, la fam! L'avrigl del 1800 as pagéva al vegn a Baiva bitg plö 18—20 blozzers, ma 40 blozzers (ca. 93 rapps) la masüra; als Mulegns daltot 48 blozzers; la fregna ségel custéva a Clavenna fl. 75, al ris fl. 108 al mütsch! Mintga pitschna vacca valeva fl. 100, e per mintga rozet as stuéva sbursér fl. 200 bundant al méz daplö da'ls ons avant. E sürtot plö nagitügn gudôgn in causa ci tot transit da mercanzéa era la sö, tot comerzi era môrt.

Trés la cumparsa an schena da Napoleun, péa óssa la guerra spertamaint ün ätra vultéda. Cu la battaglia da Marengo al 14 Giögn 1800 obtegna Napoleun üna victoria splendida sur als Austriacs; l'Italia era an man da Napoleun, ci restabilischa la Republica Cisalpina. An Svizzer Moreau, e aint al Grischun Lecourbe báttan als Austriacs, uschia ci la Regenza Interiuala Grischuna messa aint dals partigians austriacs, ho già da fugir a Zernez. Ziva è nia fatg la pesch da Parsdorf, sagond la quala als Austriacs honn già da's ratrer ultra las muntôgnas a Nagiadegna. An

consequenza da quel tant — cumanzond [p. 120] da mêz Lùigl 1800 fegn als prüms dal 1801 — ho già lütg al passagi da las armédas austriacas sur Giülgia e Albula. Al pôrt Baiva-Marmurèra ho stua danovamaint piér sura las condottas da Caira e da Tumiglièstga per Nagiadegna e Tiran an Vuclegna; ho già da darvir e tégner avèrt an December al Giülgia cun grond cüest d'omans e tgavals, sagond nota autentica giurnedas 430 per ün impôrt da fl. 1447.40 x.

Da la biestga statga suminstréda a las dúes armédas üna buna pàrt era nida datga dals váschegns da Suigl (Soglio) ci abitévan söl territori dal cumögn da Baiva cunter prumessa dal cumögn, ci el sez vegn als indemnizér a prietsch da stima; ed óssa, passè la burasca, els vulévan, sainza plö spitgér, esser pagiès dal cumögn; pretaisa plö ci giüsta, ma'l cumögn era ridott an stedi da bitg pudair nür zîva a tot sias obligaziuns; 'l ho stua pertant piér munaida d'imprest da Signur Landamma Fortunat L'Uorsa da Salvaplana fl. 700 al 5 %, da Signur Gaudenz S-cher Salis fl. 300 al 7 % e da Signur Giacom Lanz fl. 200 al 5 %.

Ma dabits enn schléts plümatschs ed er al cumögn da Baiva nu plaschévan, e per as an deliberér, ho el piè la risoluziun da vénder al prä Surcresta cun stalla e clavè, mégar ecc. zedond tot definitivamaint al di 10 Lùigl 1800 a Signur Scrivant Gallas Lanz per fl. 1400.— cu la prezisa obligaziun da sudisfèr al dabit comunal da fl. 1200.— fatg cum als sura numnès signurs, e preschantér als relativs obliigs saldès al cumögn dals Vaschegns.

Als cüests caschunès durant quists dúes ons da guèrra a la pitschna vischnanca da Baiva, ed in pàrt alla Darschüra Baiva-Marmurèra eran vairamaint enorms, e quasi nu's po capir cusa ci houn fatg per rivér a'ls [p. 121] pagér gió. Sagond nota autentica as ho stua indemnizér per biestga, e vivondas suminstrédas dals privats a las truppas per ürden comunal fl. 5778. — x

Al Pôrt Baiva-Marmurèra ho fatg an favur da l'arméda frau-	
zèsa giurnédas 2400 à ün scudo da Francia = (fl. 3.22 x)	„ 8113. 40 x
Giurnédas 430, scu sura	„ 1447. 40 x
È nia anglè o piè prepotentamaint e cu la fôrza biestga,	
vivonda, pouns, artichels da valor e gaffens da mintga	
schôrt per	„ 5755. 40 x
	total fl. 21 095. — x

Ma fl. 21 095.— da quel taimp rapreschantévan 'na summa bitg pü pitschna da frs. 100,000.— ozzandi.

L'on 1801 als 9 da Lùigl als vaschegns tignivan cumögn per deliberér sö la manîra scu nür a sudisfèr las pretensiuns ci'ls privats avanzeivan vers

al cumögn an summa definitivamaint reconuschida, scu sura fatg menziun, da fl. 5778.— A tel scopo era nia anvidè aint er rapresentants dals vaschegns da Suigl ci abitévan söl cumögn, ed enu comparias als Signurs Darschéder giov. P. Fasciati, And. qm. Giov. Daniel Ruinell, Sebastian Salis qm. Giov. detto S-cher da Castasegna, Giov. Giovanoli detto Cordin, e Fed. Giovanoli detto Miotin. La radunanza ho deliberè da estinguer quist dabit sön vea da taglia, ed imponer üna tala sö las alps ed üna simla sö'ls faschs; uschia è nia dezis e statg reconuschia per tassa giüsta ed onesta

ci l'alp da Sèt pégia	fl. 300. —
l'alp da la Valletta	„ 270. —
l'alp da Suräva	„ 70. —
l'alp Surgonda cul Bual e Vairana	„ 360. —

e stante ci la summa anca da suplir cun la taja söls [p. 122] faschs è parida mema agravanta, uschia as ho deliberè, ci mintga particulèr vagia da pagér $\frac{1}{2}$ fl. per fasch faing scu segnè aint al quinternett da prevenda an nümer ca. da 5000, e ci la summa, ci niva bitg cuvèrta cun quista imposiziun — vess definitivamaint da crudér a caric al cumögn dals vaschegns.

Oppusiziun cunter quista taja è nia fatg da diversas bandas. Gron pärt dels vaschegns da Suigl houn declarè, ci $\frac{1}{2}$ fl. per fasch saia mema bler, pertèl protestan an optima fôrma, ed er als Signurs de Salis as enn declarès cunter, partgè is cardévan mema agravès cu la tassa sö las alps. È nia per consequenza tignia ätra radunanza al di 11 Favrer 1802 cu l'intervent da blers vaschegns da Suigl, possidents a Baiva, la quala radunanza ho stabilia definitivamaint x 22 per fasch taja, e cul di 24 Settember 1802 as ho cunvagnia cun Darsch. Ant. Torriani — scu agent dal Ill. Sig. Presid. Don Antonio de Salis, la taja per l'alp da Surgonda sön fl. 220. — x cun Sig. Lorenz Ant. Pomatti — scu agent del Ill. Sg. Presid.

Don Fed. de Salis la taja per l'alp da la Valletta sön . . „ 164. 50 x cun Sig. Pod. Giov. Stampa — scu agent del Ill. Sig. Conte

Don Geronimi de Salis la taja per l'alp Suräva sön . . „ 84. 33 x An quista manîra è anca rastè a caric dal cumögn fl. 3000 e plö da cuvrir!

[p. 123] **B. Reminischenzas zîva la revoluziun fegn l'on da
la fam 1803—1817.**

Fegn a l'on 1803 fûrméva al Cantun Grischun da seséz üna Republica independenta e suvrana, e schi baign giò da taimp an relaziun d'alleanza cu la Svizzera, pür as liéva soma l'on 1803 definitivamaint ad ella per fûrmer ün nov Cantun svizzer. Pêr urmai la Vuclegna pusedida e tirannegiéda da uffizians ambizius ed egoistics per circa 285 ons, ho la viglia

Republica Grischuna sot la pressiu da las circumstanzas finalmoint capia aint, ci ella nu puséda plö la fôrza vitala per exister anavant cu las idéas dal nov taimp; uschia as univa ella a la Cunfederaziun. Al Guvêrn da las Trais Légas culs risp. sias Trais Caps, e la Dieta culs sis 63 Depütès fonn' plaz ad ün Pitschen e Grond Cunseigl. Las novas istituziuns cattan grond opposiziun; finalmoint sot „l'egide“ da Napoleun vegn tschantè sö l'Act da Mediazion ci vess gia da conciliér al partia da las novas ideas, cu l'element perseverant vi da las viglias istituziuns aristocraticas. Ma schi d'üna banda tres quista constituziun niva plantè la bandira da la pèsch, d'ätra banda veva Napoleun tres ella savia urdir la taila diplomatica a sis favur, per trer e vilupér la Confederaziun aint la si ragnigna, scu ci'l ragn fo cu la müstga: Cun favurir al föderalismo era [p. 124] päca uniun federala; fissond ci l'arméda federala nu possa ultrapassér omans 15,200, hó el ridott las fôrzas svizzeras ad üna bagatella. Ma la circumstanza plö degradanta è statg l'alleanza cu la Francia, e'l contract da Sold per 25 ons, in virtüt dal qual la Svizzer a veva da mëtter sot las armas 4 regiments da 4000 omans per regiment — adögna complets — per la Francia. E aint las sis guèrras spargnéva Napoleun las truppas svizzeras bitg. Al servizi franzes era nia an conseguenza odiüs, e geva grev da catér man man suldès ci ramplazéssan quels ci nivan dal manc, da manüra ci Cantun e Cumögns is vazévan custranschias a cumprér mintga suldè adögna cun summas pü relevantas. La lèva existéva bitg anca.

L'on 1805 ho la Darschüra Baiva-Marmurèra numnè dues agents — Landa. Nic. Ghislett e Andraia Fasciati ci cunter ün thaler bonificaziun honn assunt la missiun da ir a tschertgér d'acordér 5 omans a suldès an servetsch da la Francia. Cun fadéa honn els survagnia als 5 suldès, ma a cundiziun ci saja ad els garantia üna gratificaziun da 60 arantschs da banda dals dues cumögns, ultra las 4 armettas ci'l Cantun pagéva a mintga suldè. Als dues agents en però statgs davent da cesa trais d'is, e fatg sö 'na spaisa da 24 arantschs.

Da 4 armettas (1 armetta = frs. 23 ca. = 1 Luis d'or) al Cunseigl Grond ho alzè a 6 armettas la contribuziun cantonala per mintga voluntari ci as fagéva arulér, ma siond c'il resultat tuttögna ho bitg curispondia a la spettanza, ho'l Grand Cunseigl as cattè ridott a duvair tschantér sö ün reglamaint per cumplatér las dezimédas cumpagnéas grischunas an Francia. El hó fatg seguir a quist reglamaint er üna circolara an unur da „mo-[p. 125]narca e Grond alleè franzes“ a scopo da lusinghér biers ad accettér al si servetsch. Niva ditg an quista famosa circolara mandéda a tottas las Darschüras, ci'l monarca da Francia nel mumaint da partir per novas victorias cunter las Potenzas del Nord, ho cunsignè 'na pergamigna a S. E^{za},

al Landa. Svizzer, aint la quala Napoleun daclèra ci l'Act da Mediazium sarò per el adògna „Legia Sacra“, e ci el ademplirò scrupulusamaint a tot impègns adussès cul madem. Cotres el as dat üna prova dals sentimentains da baignvulientscha vèrs la Svizzeria; el ho quasi danovamaint garantia l'existenza da quaista nosssa Republica, ossa suletta an Europa, e as meritè cotrés ün nov titel all' intima racanuschentscha dèls Svizzers. Cun raschun el quinta d'avair provas da quista racanuschentscha, e tschèrt, aint la pergamigna menziunèda el nu pudèva dumandèr üna prova pü modesta ci'l pront completamaint dals regiments svizzers cunfërma al trattat. Al nos Cantun è anca al pü anavos cul nümer da suldès da cumplatèr, e schi el curispondess bitg a la spettanza dal Monarca franzes scu'ls äters Cantuns, bitg soma el as tragess a dies al disgüst dal Grond General, ma as exponess baign er a rapramandas fundèdas da banda dals äters Cantuns svizzers. —

La norma stabilida dal Grond Cunseigl e accettèda dal Suvran — (La Suvranitèd exercitevan sulettamaint las darschüras e'ls Cumögns, per tal mutiv is attribuivan la titulatura da „Magnific“, p. e. la Magnifica Comunitet da Baiva ecc.) — per arulèr la tangenta grischuna dals regiments svizzers an Francia, era la seguenta: Tot al Cantun vegn spartia aint an 9 circuits militars, e mintga circuit ho da mètter 100 ómans, uschia ci l'anfr nümer da suldès d'arulèr aint al Grischun è da 900 ómans. —

[p. 126] Al II. circuit militar era al Circuit Albula; el as cumponèva dals seguents cumögns, ci duèvan mètter ün suldè sön mintga 80 vaschens.

Davos:

Davos am Platz	cun	560	ormas	} = 1670 = 21 suldès
Davos-Dörfli	"	400	"	
Frauenkirch	"	285	"	
Glaris	"	260	"	
Monstein	"	75	"	
Arosa	"	90	"	

Belfort:

Malix	cun	334	ormas	} = 1948 = 24 suldès
Churwalden	"	436	"	
Tschiertschen	"	130	"	
Parpan	"	80	"	
Lenz	"	221	"	
Brienz	"	210	"	
Alvenon	"	247	"	
Schmitten	"	102	"	
Wiesen	"	188	"	

Oberwatz:

Oberwatz	cun	713	ormas	} = 1579 = 20 suldès
Stürvis	"	421	"	
Mutten	"	98	"	
Filisur	"	161	"	
Latsch	"	110	"	
Stuls	"	35	"	
Bergün	"	350	"	

Oberhalbstein:

Tiefenkastl	cun	120	ormas	} = 2133 = 27 suldès
Mons	"	114	"	
Alvaschein	"	123	"	
Conters	"	160	"	
Reams	"	252	"	
Präsanz	"	89	"	
Savognin	"	365	"	
Tinizun	"	347	"	
Mühlen-Sur	"	291	"	

Stalla:

Stalla o Marmels	cun	257	ormas	= 257 = 3 suldès
Avers	"	370	"	= 370 = 5 "

Total 7957 ormas, 100 suldès

Cumögens o circuits militars pudévan obligér nagügn cu la fôrza o cu la schôt as fer suldè franzes. L'arulamaint veva da esser voluntari, e als Cumögens eran tignias metter da si bürsa quel ci vuléva anca sur las 6 armettas per gudigné suldès. Al taimp da servetsch era limitè a 4 ons; gnivan accettès omans da 18—40 ans; els vevan d'avair la statüra da 5 pais e 2 pollischs masüra franzesa, ed esser sainza menda da côrp. Stuévan as preschantér al cumond d'arulamaint a Cuir, e schi da quist accettès, as vólver a la cancelleria dal Pitschen Cunseigl per esser registrès.

Ma er cun quista ordinaziun l'arulamaint nu fagéva progress; as survgniva simplamaint bitg plö glièd; e pü tård, cur ci da 16 000 è nia ridutgia sön 12 000 al nümer da suldès da méttér an favur da la Francia, prumétteva al Grond Cunseigl a tot als ésters stabilias o ci lessau as stabilir aint al Cantun al vaschinadi gratuit, cunter [p. 128] prestaziun da servetsch franzes, saja tres servetsch personal, o tres méttér ün suldè a servetsch a si spaisa.

Aint la darschüra Baiva-Marmurèra è statg sulét Gian Spegnas (Capolign), e aint l'anfra Val Sursett is honn fatg coscriver pel sarvetsch

da Napoleun I. ün nümer totafatg minim da glièd dal païs. Fatg co menziun da Peter Jäger dals Mulegns, ci ho fatg trës la campagna cun Napoleun an Spagna e ci è turnè cun grado da lütüent; d'ün Maléra da Tinizun e d'ün Cola da Cunter. Er Maléra è statg an Spagna, e quintéva bler da las barbareas da l'on 1808 comessas dals Insurgents spagnöls cunter praschunîrs franzes: ci pièvan giò la pël ad els ed uschia scurtgès als mittévan a süglièl pels arostir! Ün di Jäger e Maléra is approximéschan arditamaint al lütg dal supplizi, e saintan cun angoscha las misericordias d'ün suldè grischun sotapòst a quistas bárbaras torturas, ci sbrügiva an romantsch: „Agiüt, agiüt, per l'amur da Dia, agiüt!“ Maléra splana al schlupet, la balla pietusa vo a culpir al disgraziè an mêz al stomi e fo uschia fegn a sias dolurs. Is racumondan zîva a lur camas per na crudér vittimas da lur ovra pietusa.

Cola da Cunter ho fatg la campagna funesta an Russia cun Napoleun: enn passès aint an nümer da 250,000 omans, e da tanta glièd enn turnès anavos apagna 8000! e tránter quist éra er Cola. Dals regiments svizzers 6000 suldès honn laschè la pël an Russia. Cola quintéva, ci el era aint la retroguardia sot al cumond dal general Ney, e traversond ün affluent da la Beresina, catten el gschalè d'üna banda, ma bitg a la riva oposta al general a tgavagl saglia anavant pel traversér, ma'l glatsch romp' aint e'l tgavagl fonda; Cola acorra intre[p. 129]pidamaint, tgüffa al general pels tgavéls e'l salva, avioud an recompensa al grado da Capitani.

La Darschüra Baiva-Marmurèra, scu sura menziunè, veva da méttet pel servetsch éster 3 suldès, e zwar mittéva Baiva 2 omans e 1 mittéva Marmurèra. Quista proporziun (2 : 1) era schiò usitèda an tot las facendas administrativas da la darschüra; al tribunal sez as cumponeva da 12 darschéders, 8 da Baiva e 4 da Marmurèra, e sôn quista proporziun niva repartiä söls duos cumögns las expensas e las antrédas da la darschüra.

Nel 1807 era da ramplazér la suldéda an servetsch ester cun nova suldéda. Non survagnind voluntaris aint la Val, ho la darschüra Baiva-Marmurèra tshertgè omans pü dalientsch e rabagliè no 3, per nom: Johannes Heil, Christian Tönz, e Bernhard Köhl, als quals — preschantès al cumond d'arulamaint a Cuira — enn' er nias accettès, e dal Pitschen Cunseigl registrès pel servetsch. Las cundiziuns pels angaschér éran gravusas. Ultra las 6 armettas ci passéva al cantun, è nia fixè 115 arantschs per on, total 345 arantschs. L'import ci las darschüras, o'ls Cumögns vevan da méttet tiers da si bürsa, clamévan „la bunaman“ (Handgeld). Ma pära ci'ls nos 3 cumpogns nu vessan al duével ideal per la vita militara, partgé zîva avair la bunaman an gajoffa, enn' lipès davent, honn desertè. Pür mema era nia da moda al desertér, an möd, ci Napoleun ho

spòrschia lamantanza a la Dieta Federala, la quala da si banda ho fatg attent al Guvern grischun sur da las reclamaziuns da Napoleun. Al Grond Cunseigl Grischun as ho radunè d'urgenza, ho cattè necessari da piér masüras energicas, e deliberéva da publicger sön tot als cumögns:

- [p. 130] 1. „ci las darschüras e'ls Cumögns vegnan fatgs respunsabels, schi nu cunsegnan bitg dalunga tot deserteurs svizzers o cantunés an servetsch franzes apagna cumparischan an país;“
2. „ci'l Pitschen Cunseigl vagia da der bratg pels arestér;“
3. „ci quels diserteurs ci vegnan bitg tgappès saian bandias dal Cantun;“
4. „ci quels diserteurs ci's cattan giò aint al cantun vagian immediat da turnér an servetsch, schinò vegnan arestès e cunsignès al Cumond d'arulamaint.“

La mortalitet an guerra e las desertaziuns decimévan dabot als regiments svizzers, uschia ci pels cumögns la suxesiva completaziun retüschiava gravusa; niva ün suldè manc, dalung veva al rispettiv cumögn d'al ramplazér cun ün äter. Profitt an tragéva quel tal ci accettéva al servetsch, dumandond summas vi e plö grondas per as lascher arulér. L'oblig da ramplazér era ün giuér al lot, la noscha schört pudéva as rapéter vi d'ün cumögn suvent. Sön quist pé nu's pudéva cuntinuer, e per evitér l'ingiüsteia da bitg listess tractamaint dals Cumögns, ho la Regenza piè sur sesez la completaziun, e per fer front a las expensas, è nia furmè ün fond d'arulamaint (Werbfond). Mintga darschüra veva da cuntribuir listessa summa per l'alimentaziun da quist fond, la quala è nida fixéda an 500 arantschs ad on. Las darschüras pitschnas eran óssa bitg cuntaintas cun quista exorbitanta taja; fegn da l'on 1805 mintga darschüra pagéva giò söl dretg da rapresentanza tar al Grond Cunseigl 300 arantschs.

Era damai cunseguenza logica, ci las pitschnas darschüras, as vazond la còrda a culiz, is reünissan per [p. 131] deliberér sö las masüras da piér. Baiva-Marmurèra, Tenna e Avers — pitschnas per popolaziun e povras da früa agricula — as enn' a tel fegn cunvagnidas da fer retschértga tar al Grond Cunseigl tres lur depütés per üna pü giüsta repartiziun da la taja, cun fer canóscher ci avant — cur ci'l Grischun pusedéva anca la Vuclegna — dals vantags ci an tragéva mintga darschüra, Baiva-Marmurèra gudéva soma $\frac{2}{7}$, Avers $\frac{1}{7}$ e Tenna $\frac{1}{10}$, andüa ci ossa vegn ad ellas adusè als agravis a pärt listessa. Honn pretendia ci la facultet privata e comunela vagia da der nòrm per las tajas, — tschèrtamaint la prüma pretensiun da quist tenor avant al Grond Cunseigl — protestond cunter quist sistem da taja.

Da „pagér“ geva grév giò da quel taìmp, e giò allura nagiügn pagéva gugend, giüst scu ozandi: ureia súrda e squassér la testa. Dal

1805—1809 truppas federalas occupévan als cunfegns e fûrmévan l'uschiditg „Cardun militar neutral“ per sustégnier la neutralitet. La Confederaziun duvréva per mantégnier las truppas federalas permanent sot las armas blera munaida; au conseguenza ho ella prelevè 'na taja sòls cantuns. Al Grischun — pür mema sez bisögnével — ho tschêrtgè sò l'anschatta fl. 30,000 d'amprest, ma nu'ls ho bitg survagnias, e da fatscha a quista deplorévla circumstanza, decréteva la comissiun da stedi per bitg pêrder al crédit visavì la Confederaziun, e per nir zîva a las spaisas da l'organisaziun da las milizas cantonalas, tia nova taja da prelevér sò las darschûras da fl. 30,000, per la repartiziun dals quals as tégnier sò las mademas normas scu A^o 1805, vot dir, mintga darschûra listessa pàrt — 500 arantschs — da pagér an dues termins, als 20 October e 20 November 1809.

Da miliza federala pel „Cardun militar neutral“ aint al Grischun passéva tres al Sursett al battagliaun Holzhalb da Zürich cun anquartfrazium a Baiva e Marmurèra als dîs 22, 23 e 24 Agûst 1809 an nûmer da 382 oman, dals quals 288 honn piè quartier a Baiva e 94 a Marmurèra. Nicolo Ghislett ho scritg a memoria „che si ha dovuto darli quartiere a crapa panza da calcolare per lo meno per ogni omo 18 bazi.“ E ci saian er facticamaint statgs baign tractès a Baiva comprova ün cunfess dal cumandand da la cumpagnéa (Michel) ci testifichescha: „dass seine Compagnie in der löbl. Gemeinde Stalla auf's beste bewirtheet worden sei.“ Ma pür l'indemnisaziun è statga pitschna; al dues Cumögn honn survagnia an tot frs. 163, — 7 baz — e 5 rapps, ci corrisponda a ca. 42½ rapps per om.

Als cumögn vevan da méttier no suldéda per la miliza federala grischuna a lur spaisa. Fatg co seguir ün relativ contract tránter al Cumögn da Marmurèra e Otto Schwaz, dal 19 Matg 1809:

„Cunter quist contract as ubligéscha Otto Schwaz per al cumögn da „Marmurèra d'antrér aint la cumpagnéa dal Capitani Riedi scu suldè, e scu tal:

1. Da servir fedelmaint e cun ubedientscha fegn ci'l preschaint cardun neutral è schliè sò.
2. Schi quel tant suxèda aint an ün mész on a dato, ho el da der anavos l'uniforma, ci ad el vegn datg dal Cantun, e'l capot ci'l survegna dal Cumögn.
3. Da's preschantér cu l'Habersack cun aint dues tgamischas, ün pâr calzêrs, ün fazüigl nair da culiz e' na capütscha, a la comissiun militara, e dalunga oz d'as méttier an vea.

Lo ancunter el survégna:

[p. 133] 1. Trais Luis d'or an argient per bunaman.

2. Ün capot gratuit.

3. L'uniforma, schi el stat an servetsch plö ci méz on.

4. Trais arantschs e 24 x per l'Habersack.

Per la miliza cantonala provedévan anca als Cumögns per mandura, Habersack e munizium; la mandura era sovént fatga da ponu da cesa e las giuvnas eran premurusas dal ténscher baign. Pü tärd, vers l'on 1809 al Cantun fagéva fer l'uniforma a spaisa dals Cumögns.

L'aspect da las truppas grischunas pudéva sainza dübi ésser ün interessanta caricatura multiforma. Blers gévan er soma an civil. Scrivéva Giovan Marmels, suldè da la darschüra Baiva-Marmurèra, al Landamma d'allura:

„Stismo. Sig. Landama vi Salutto!

„Sone con queste Due Rige a pregarvi a V. S. che se fusse mai possibile a mandarmi il mio abito o Sia la mia mandura Di Soldatti della „qualla io Tengo molte Bisogno a motivo che anchore Tutti gli altri „Soldatti anno la Sua mandora quando che abbiamo di fare le sergize „Tutti sone ben mandurato onde che ancora io avesse volunterio il mio „abito per poter fare la mia parenza ecc . . . io lo prego a mandarmi „con il Sig. corriere quanto prima.“

„Intanto io lo Salutto caramente con tutto il mio cuore vostro omilismo. „servo

Giov. de Marmels.

Al Landamma ho er fatg fer üna béla mandura nova ci ho custè alla darschüra fl. 33. 32 x.

Cu las finanzas dals Cumögns e da las darschüras geva bitg baign; e pära ci'l Grond Cunseigl vess er quist presentimaint, partgè sot data 17 Avrìgl 1810 el deliberéva, ci quels Cumögns, pels quals, an mancanza [p. 134] da munaida o da credit, füss bitg pussibel da provéder las manduras per la si suldéda fègn a la prüma inspectiun nel mais da Giögn, vegna schlungania al termin fègn a la fègn d'October; an madem taimp ho el amunia paternamaint als cumögns da cumischiunér per taimp las manduras — er or dal mutiv ci nu vess fôrsa pü tärd da manchér al ponu, — uschia ci pel termin fissè mintga suldè as possa preschanter a la mústra cu la si mandura.

Listess taimp ho'l Grond Cunseigl tschantè sö al prüm Reglement militar grischun, ci tschertgéva da méttet ün zitg úrden aint las frestgas milizas grischunas. I niva numné als capitans da circol per la mústra da las truppas, tar la quala duessau nir organizédas las cumpagneas e numnès als Sottuffiziers. E nia pruibia la substituziun — schi baign soma söl parpíri —, ma an substanza era ün cumanzamaint da la leva obligatoria. Niva piè sö nota aint als Cumögns dà tot giuvens da l'etet da 18—30 ons, e tratg la schôrt an nümer progressiv, uschia ci mintg' ögn

veva al si nümer; als prüms nümers duévan ir pels prüms an servetsch, e zîva man als äters stuévan substituir als non abels, absents ecc.

Fatg seguir co la lista dals omanus aint l'etet da 18—30 ons, sur als quals è nia tratg la schôrt al di 26 November 1809.

A. Per Baiva.

No.	Nom	Patria	On da naschenza
1.	Tunign da Andraia Giovanoli	Suigl	1788
2.	Floreign da Godenz Spinaz (ustier sön Sêt)	Tinizun	1785
3.	Gadenz da Pidign Capell	Baiva	1784
4.	Scrivant Giâcan Lanz	Baiva	1781
5.	Giuân Corretti	Suigl	1781
[p. 135] 6.	Andraia Fasciati	Suigl	1786
7.	Ettor Salles	Suigl	1781
8.	Gadenz da Andraia Giovanoli	Suigl	1786
9.	Gudintg Giovanoli, Curdegn	Suigl	1790
10.	Peder Salles	Suigl	1786
11.	Gian Pitschen Capell	Baiva	1782
12.	Gadenz da G. Salles	Suigl	1790
13.	Tunign qm. Gëri Giovanoli	Suigl	1785
14.	Gadenz Fasciati	Suigl	1789
15.	Floreign Florinett	Marmurèra	1791
16.	Gadenz, figl de Seb. Salles	Suigl	1784
17.	Giuân Giovanoli, Corà	Suigl	1785
18.	Gadenz Torriani	Suigl	1787
19.	Antoni Lanz qm. Antoni	Baiva	1784
20.	Rodolfo Fasciati	Suigl	1788

B. Per Marmurèra.

No.	Nom	Patria	On da naschenza
1.	Gian qm. Dor. Marmels	Marmurèra	1786
2.	Gëri Fedel Ruinell	Suigl	1789
3.	Fadri, figl da Gian qm. Nic. Ghislett	Baiva	1791
4.	Gian da Andraia Ruinell	Suigl	1789
5.	Gian, figl da Gian Marmels	Marmurèra	1788
6.	Gian, figl da Fluregn Ruinell	Suigl	1784
7.	Fadri da Land. G. qm. Gian Ghislett	Baiva	1783
8.	Flori, figl da Fluregn Spengnas	Tinizun	1787
9.	Andraia, figl da Gian Fluregn	Marmurèra	1780
10.	Duri, figl da Esajas Luzi	Marmurèra	1789
11.	Gian, figl da Gian Ant. Luzi	Marmurèra	1791

No.	Nom	Patria	On da naschenta
12.	Andraia, figl da Fadri Ruinell	Suigl	1787
13.	Tona, figl da Godenz Spegnas	Tinizun	1787
14.	Esajas, figl da Gian Ant. Luzi	Marmurèra	1784
15.	Gian da Land. G. qm. Nic. Ghislett	Baiva	1784

[p. 136] Per precisér al nümer da suldès ci tuchéva da méttér a mintga Cumögn, niva drömbelè la popolaziun da la vischnanca, calculond sön mintga 60 ormas 1 suldè; uschia veva fixè la cumischiun militarà pel on 1809, ci Baiva cun 'na popolaziun da 182 ormas mittess 3 suldès; Marmurèra cun 143 ormas mittes 2 suldès, e Avers cun 311 ormas mittess 5 suldès ecc. Pü tard natürelmàint honn' äters factors servia da norma per la leva, ed er las tajas gravusas militarass honn' diminüia, cur' ci la balantga da la furtögna e da la gloria da Napoleun è ida a bass; e cur' ci el è nia daltot esiliè per saimper sö l'isla St. Ellena, crudéva davent ansemel a l'arulamaint per la Francia er tot las relativass tajass. Eran tajass ci fagévan suspirér als cumögns, e suspirér er la Regenza cantonala per incaschèr, la quala, vazond pür mema la critica pusiziun dals Cumögns, fagéva scu'ls gantrichters da sontga memorgia sot la viglia lescha: fissévan terminss da pegiamaint, schmanatgévan e schlunganiván tärna al termin, ma a executiun nu niva mai.

* Tenür quint da l'on 1808 da la darschüra Baiva-Marmurèra sö la repartiziun da las tajass e spaisass d'arulamaint tránter als dues Cumögns au proporziun da $\frac{2}{3}$ Baiva ed $\frac{1}{3}$ Marmurèra era la partida per Baiva la seguenta:

1807	Decb. 23.	Per taxa „bunaman“ cunvagnida cu'ls dues suldès pels regiments da Francia	fl. 229. 48 x
1808	Ott. 30.	Per $\frac{2}{3}$ taja cantonala da fl. 500 per l'arulamaint	„ 333. 20 x
		Per Habersacks e capots	„ 33. 12 x
	Decbr. 15.	Per $\frac{2}{3}$ taja cantonala da fl. 500 causeda tres al „Cardun [p. 137] militar“, manc fl. 100 — statgs bonifichès — resta fl. 400; $\frac{2}{3}$ =	„ 266. 40 x
Total			fl. 863. —,

ci sön üna popolaziun da 182 ormas, curispondéva circa a 5 arantschs per têsta!

Da fatscha a quistass expensas, ci absorbivan gió per sesez plö ci tot las antrédass comunallas, al Cumögn deliberéva gió l'on 1806 da prelevér 'na taja söls faschs, scu l'on 1802, fixond 4 crüzers per mintga fasch. Ma'ls vaschegns da Suigl possidents a Baiva is honn opponias. Pür zîva

replichédas raschuns e cunterraschuns tránter al Landamma da Bregaja au nom dals vaschegns „della Terra di Soglio“, e'ls vaschegns da Baiva, is enn' finalmunt cunvagnias sön 3 ertizers per fasch. Ho purtè aint quista taja 250 arantschs; l'on 1809 niva ella dolzéda sön $6\frac{1}{2}$ x per fasch e l'antréda per l'erari comunal è statg da ca. 550 arantschs.

Las renditas patrizias eran pitschnas; isapunévan sulettamaint:

1. Dal dazi per al qual Ao. 1806 Scrivant Giácan Lanz — ci'l veva tratg a bot — pagéva 130 arantschs (a Sumbaiva üna stanga a traviers da la vea impediva al pass; pagé'l dazi, la stanga niva dolzéda per der liber transit).
2. dal fitg da l'alp da Sét an import anual da fl. 230 vigur locaziun da l'on 1809 cun Angelo Carrara, detto l'Arcangelo Bergamasco.
3. Dal fitg da divers tocs präs, ci'l cumögn posedéva (dues Planvais, al Präsott, al Mot dá Tua, al Culm Camon, ün prä Sot la Crappa an Allagh; a Marmurèra ün prä Clavasot, üna Palè e ün prä „las Ciaglias“), e da las renditas da las alps tagliédas [p. 138] — nivun datgas davent a bot — tot ansemel bitg plö ci 100 fl.

An tot eran damai 400—500 arantschs las antrédas comunalas, cu las qualas al Cumögn veva da tégnier cesa.

Las expensas dall'aministrazion regulara, er schi bitg rilevantas, stuévan pür nir suportédas. L'on 1810 ho'l Cumögn mess no ün stével per las nürsas, ci ho custè 28 fl., e fatg construir la truesch a Sumbaiva per 35 arantschs da Cuira. Al relativ contract dschéva:

„An virtüt dal preschaint contract as obligescha máster Giov. Ant. Parel vérs la Magnifica Comunitet da Baiva

1. Da construir üna truesch an laign da láresch, a quist scopo da tarér las plantas basögnevlas e las méttér a manadüra; da construir fundamaint stábel e tumbin per manér davent l'äva, e fer tot lavuréis londervi, salvo al fèrr e'l lavuréri da farèr; pünnavant d'anraschér baign la truesch dadaint e dador, ci la saja dürevla e praticabla per la prosperitet dal Cumögn. L'ho d'esser 10 pais lunga e 5 pais largia. Al prietsch cuntractè è 35 arantschs da Cuira.
2. Da fer 'na béla pütga cun cipèl e cun dues titguns da fèrr, e 'na trueschetta tachéda a la gronda per lavèr aint räba paclida, da stimér la valur zíva fatga.
3. Da paragér 160 pais büschels da laign da láresch baign furès e durévels per manér l'äva. Vegn cuntractè 1 baz per pé. Als anèls e tschértgels da fèrr nirón fatg dal farèr a cüst da cumögn.

Master Parel è cuntaint da laschér trér giò dal prietsch l'import per la cuncessiun da la catscha per l'ou ci vegn.“

[p. 139] L'on 1810 era anca la darschüra an debìt vèrs al Cantun per contribuziun militarà fl. 357. 38 x. L'on 1811 honn als artévels da l'illmo. Signor Inviato Pietro de Salis tramess quint sur credit vèrs al Cumögn da Baiva:

„Per quint ristrett l'on 1764 = fl. 415. 11 x
 Per fitgs da 47 ons al $3\frac{1}{2}\%$ = „ 682. 59 x
 Dabit total fl. 1097. 70 x⁴

Pel Cumögn da Marmurèra al quint clama:

„Per quint ristrett l'on 1764 = fl. 150. 24 $\frac{1}{2}$ x
 Per fitgs da 47 ons al 3% = „ 212. 4 x
 fl. 362. 28 $\frac{1}{2}$ x

Plö per 9 vaccas d'ërba nell' alp da Marmurèra per ons 17⁴ (al prietsch è bitg mess or).

Quistas circumstanzas, e l'influenza dal taimp honn daspèra anca contribuia a fer nìr la glièd indiferenta pàc dispòsta a pansér scu pagér als debits, e pütòst propènsa al godimaint. Las cumèrs nivan gudend ansèmel aint an schlèr as fer ampringias; als omans frequentévan pulitaimaint las ustareias e laschévan duvrér la crida al ustìr; e stante ci per viglia üsansa als vaschegns pudévan as permètter al luxò da béver èo e lo inqualtgi schöppli a quint da cumögn, uschia niva óssa prufitè pulitaimaint da quist dretg, tant ci l'on 1809 as ho cumanzè a darvir als üigls sur quist pernicious inconveniaint, — e radunès al di 6 Luigl tot als vaschegns — vegn standia e firmè al seguent documaint:

„Vedendo li grandissimi disordini che tra Noi Vicini della comunità
 „di Bivio già di due anni si à principiato senza alcun riguardo a
 „spendere l'uno non sapendo dell' altro Nelle Osterie, questi tutti a
 „Conto del Comune, tanto che oramai il Comune è [p. 140] grande-
 „mente indebitato, cosichè per mettere un argine ad un tanto disordine
 „e pregiudicio, siamo in oggi onanimamente convenuti come segue, cioè
 „che di oggi in avvenire alcuno Vicino di qualunque grado non possa,
 „nè manco gli sia permesso di farsi lecito di spendere sotto alcun
 „titolo a conto del Comune, e occorendo che ciò si effettuasse, quel
 „tale sia tenuto come spergiuro e che la spesa che farà d'esso sia
 „precisamente tenuto a pagarla, e non mai venga pagata dal Comune,
 „anzi che l'oste che affiderà possa scódere da chi a speso, e ciò verrà
 „sottoscritto dalli vicini, in fede

„Giov. Nicolà Ghislett afferma

„Giacomo Lanz, il vecchio

„Nicolò Ghislett

„Giov. Ghislett

„Ant. Lanz, il vecchio
 „Federico Capell
 „Ant. Rodolfo Lanz
 „Giacomo Lanz
 „Pietro Capell
 „Giov. Catelini
 „Galles Lanzio, giov. afferma come sopra.“

L'on zîva, als 11 Matg 1810, cur' ci è nia aint als quints pendants per bavrondas consumédas a quint da Cumögn, è nia pagè a'ls ustîrs „a saldo conto d'inafausta memoria“ fl. 341. 20 x.

Ma als ons scabrus enn bitg anca a la fegn. L'on 1812, cul risultat disastrus da la campagna au Russia, denotéscha la culminaziun da la gloria, ma er l'antschatta da la rapida decadenza dal Grond Napoleun. Profittond dal mumaint favurével per al scunfiger an[p. 141]tiramaint, is unischan las Potenzas d'Europa, ed occupéschan er la Svizzerza. La reactiun cumaiuza danovamaint a dolzér la testa; er aint al Grischun al partia aristocratic as ribellescha cunter al nov ûrden per introducir als vigls privilegis. L'act da Mediaziun vegn declarè or vigur. Ma er schi paréva pel mumaint ci'l carr 'less turnér anavos, nu l'ho fatg ci tgasantér per piér pü curaschevlamaint la scûrsa anavant: üna nova ära as fo vea, ün' ära pü consonanta a la dignited umana resorgéscha or da la tschendra da la revoluziun e indarn ögn la tractegna o la cumbatta! Ed er schi Napoleun vegn battia aint la memoranda battaglia da Waterloo l'on 1815, pür al Congress a Vienna racanoscha e sanziunescha l'integritet da la Svizzerza.

Cumainza óssa ün' epoca da pèsch, aint la quala er al nos Cantun, e'ls nos Cumögns ponn pansér pel baign-esser intern. Ma scu per sarér giò quista perióda tant critica per la puraglia cun 'na sgrischevla regordanza, ho lia al destin anca as visitér cu l'on da la fam. L'on 1816 ho datg generalmuint 'na raccolta miserabla: misergia da granaja aint als bass, sürtot an Svizzerza e Germania, misergia da faign söls äts, e la cunsequenza non evitabla, la fam dal 1817! Custévan 6 stèr ris 60 fl., 6 rüpps fregna pulainta 30 fl., 6 stèr gran ségel 40 fl., 1 rüpp faign 1 fl. (scho 30 rapps). Sot talas circumstanzas — zîva tot las misergias dals ons passès — è fácil as immaginér la fam ci è nia suffèrt.

Vegn quintè episódas racapritgantas:

Tschérta Ursetta Soldan (mama dal notoric Raffel) — söls Câlms a fer faign — piéva sö da gajoffa ün plütg sél, cul qual ella cundiva erbettas, ci per as sustantér la geva mangiond. —

[p. 142] Muriva quell' on l'om da la „Mucicca“, ed ella cun divers unfants era inconsolabla. „Vagias spranza an nos Segner, dschévan las

cumërs, „el nirò er tar vus cul si bun agiüt.“ „Na, na“, raspondévla, „i lasch giò da dues dîs avért al scregn, ma nu vegn aint nagot.“

Al vigl Peter Catalin veva 'na grond famiglia e'l si mastîr da calgèr purtéva aint pác; per mîglîer nir trés, el as ho decidia d'emigrer; el è ia a Noà cun tot la si brighéda e as ho tratg trés anca pulitamaint.

Giò cumanzévan co e lo a pêrder la spranza e dübitér de la buntet divina. Gadenz Mulinär, vigl, suspiréva er cun bler äters sot al pais da las circumstanzas, e cur' ci l'ögn-l'äter is fagévan curasch, dschond ci la roda dal mond vo antûrn, el raspondéva: „La roda dal mond vo schon antûrn, ma l'è tanta gronda, e la vo tant a plan, ci a me nu la po plö rivér.“

Blers dad els per as trér anavant eran sfurzès a der davent anéls, uracins, glüas e räbettas preziasas da mintga schôrt, e nu manchêva bitg quels tals ci savévan trér profit dal mumaint teribel: barattévan aint fregna per oraréa, e fagévan bunas facendas, tant ci pü tärd ün tal giavüschéva anavos quel taimp, dschond: „Aia vuless ci turness quel banadia on!“ „O vargungia, om da nagot,“ raspondeva ün tal äter, „e tanta povra glièd môrta cu l'ërba sö la bocca.“

A mutiv da la scärsadet da faign, veva la biestga nagtign prietsch e nagügn ratschêrtga: 'na bêla vacca valéva 30 arantschs, tant scu 6 rups (50 kilos) fregna pulainta! Als pü scôrts mazzévan la biestga e vivévan soma da cärna. Buna pärt dals viturins, mancond al faign, vevan da's dasfér er dals tgavals; an quista manîra quels pács ci pudévan as sustégner, vevan bléra [p. 143] lavur: ultra la solita marcanzéa da transit (saida, üli, vegn, cuts ecc.) ci niva in nò, e manifatturas ci gevan in vî, passéva 'na quantitè granaja pel Tudestg da presenta condotta cun ätas vitgüras: üna cesa tudestga tigniva depot e spediziun a Cuir, e veva ün agent a Casaccia, ci pagéva, ultra 'na ritga vitgüra, oravant üna Schwanziga ($\frac{1}{2}$ fl.) e 'na coppa vegn ($\frac{3}{4}$ liter) a mintga viturin, ci cargéva gran per Cuir. Insoma, als viturins, ci vevan faign avonda, gudignévan baign, e la maxima „ci nu vegn mai giò 'na lavegna, ci saja donn per tots“ ho giò er co la si cunfërma.

Viturin Gadenz Turian quintéva d'avair gudigné an quell' on fl. 1400 cun als quals el ho pudia cumprér la Surcresta da Galles Lanz, e ci apartigniva avant la Revoluziun al Cumögn da Baiva.

Scu ci Dia ho vulia, enn er passédas las misergias da quell' on, e scu per ricumpensa da las patidas suférenzas, as ho giò l'on seguent 1818 ün on da grond abundanza. Omans e femnas dal Sursett e da tottas bandas gevan vi sur Sét a purtér no sacs per furnir danovamaint als scregn; allgrezza e buna vüglia è turnéda aint la popolaziun, ci clameva in seguit l'on 1818 „l'on dals sacs“.